

(ed. L. Cohn, post R. Khazarzar)

Philonis Alexandrini opera quae supersunt, vol. 1.

Berlin: Reimer, 1896 (repr. De Gruyter, 1962), pp. 258–298.

Περί του το χειρὸν τῶν κρείττονι
φιλεῖν επιτιθεσθαι

I

1. “Καὶ εἶπε Κάιν πρὸς Ἄβελ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Διέλθωμεν ἐπὶ τὸ πεδῖον. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐν τῷ πεδίῳ, ἀνέστη Κάιν ἐπὶ Ἄβελ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ καὶ ἀπέκτεινεν αὐτόν” (Gen. 4, 8). ὁ βούλεται ὁ Κάιν τοιοῦτόν ἐστιν, ἐκ προκλήσεως τὸν Ἄβελ εἰς συζήτησιν ἀγαγὼν εἰκόσι καὶ πιθανοῖς σοφίσμασιν ἐλεῖν ἀνὰ κράτος· τὸ γὰρ πεδῖον, εἰς ὃ προτρέπεται παραγενέσθαι, σημεῖον ἀμίλλης καὶ διαμάχης εἶναι φαμεν ἀπὸ τῶν προφανῶν τεκμαιρόμενοι περὶ τῶν ἀδῆλων. 2. ὁρῶμεν γὰρ τοὺς πλείστους τῶν ἀγῶνων κατὰ τε πόλεμον καὶ κατ’ εἰρήνην ἐν πεδίοις συνισταμένους· ἐν εἰρήνῃ μὲν οὖν ὅσοι τοὺς γυμνικοὺς ἄθλους διαθλοῦσι, στάδια καὶ λεωφόρα πεδία μεταδιώκουσι, κατὰ δὲ τὸν πόλεμον τὰς πεζομαχίας καὶ ἵππομαχίας οὐκ ἐν γεωλόφοις ἔθος ἐστὶ ποιεῖσθαι· πλείους γὰρ ἐκ τῆς ἀνεπιτηδεϊότητος τῶν χώρων αἱ βλάβαι, ὧν ἀντεπιφέρουσιν ἀλλήλοις οἱ ἐχθροί, γένοιντ’ ἄν.

II

3. σημεῖον δὲ μέγιστον, ὁ ἀσκητὴς ἐπιστήμης τὴν ἐναντίαν διάθεσιν πολεμῶν ἀμαθίαν, ὅταν τὰς ἐν ψυχῇ δυνάμεις ἀλόγους τρόπον τινὰ ποιμαίνῃ νοθετῶν καὶ σωφρονίζων, ἐν πεδίῳ θεωρεῖται “ἀποστείλας γὰρ Ἰακώβ ἐκάλεσε Λεῖαν καὶ Ῥαχὴλ εἰς τὸ πεδῖον, οὗ τὰ ποιμνία” (Gen. 31, 4), παριστὰς ἐναργῶς ὅτι φιλονεικίας σημεῖον τὸ πεδῖον ἰ ἐστὶ. 4. καλεῖ δὲ αὐτὰς <διὰ τί>; “ὁρῶ τὸ πρόσωπον τοῦ πατρὸς ὑμῶν” ἔφη “ὅτι οὐκ ἔστι πρὸς ἐμὲ ὡς ἐχθὲς καὶ τρίτην ἡμέραν· ὁ δὲ θεὸς τοῦ πατρὸς μου ἦν μετ’ ἐμοῦ” (Gen. 31, 5). διὰ τοῦτο γὰρ, εἴποίμ’ ἄν, ὁ Λάβαν οὐκ ἔστι πρὸς σοῦ, ὅτι μετὰ σοῦ ὁ θεός· ἐν ἧ μὲν γὰρ ψυχῇ τὸ ἐκτὸς αἰσθητὸν ὡς μέγιστον ἀγαθὸν τετίμηται, ἐν ταύτῃ λόγος ἀστεῖος οὐχ εὐρίσκειται· ἢ δ’ ἐμπεριπατεῖ ὁ θεός, τὸ ἐκτὸς αἰσθητὸν ἀγαθὸν οὐχ ὑπέληπται, καθ’ ὃ νενόηται καὶ προσηγόρευται Λάβαν. 5. καὶ ὅσοι δὲ ἐν μέρει λόγου τοῦ προκόπτοντος κατὰ τὸν πατέρα κοσμοῦνται, τὰς ψυχῆς ἀλόγους φορὰς μεταδιδάσκουσιν ἐκλεξάμενοι ἐπιτήδειον τόπον τὸ πεδῖον. λέγεται γὰρ τῷ Ἰωσήφ· “οὐχ οἱ ἀδελφοί σου ποιμαίνουσιν ἐν Συχέμ; δεῦρο ἀποστείλω σε πρὸς αὐτούς. ὁ δὲ εἶπεν Ἰδοὺ ἐγώ. εἶπε δὲ αὐτῷ Πορευθεὶς ἴδε, εἰ ὑγιαίνουσιν οἱ ἀδελφοί σου καὶ τὰ πρόβατα, καὶ ἀνάγγειλόν μοι. καὶ ἀπέστειλεν αὐτόν ἐκ τῆς κοιλάδος τῆς Χεβρών, καὶ ἦλθεν εἰς Συχέμ. καὶ εὗρεν αὐτόν ἄνθρωπος πλανωμένων ἐν τῷ πεδίῳ· ἠρώτησε δὲ αὐτόν ὁ ἄνθρωπος Τί ζητεῖς; ὁ δὲ εἶπε Τοὺς ἀδελφούς μου ζητῶ, ἀνάγγειλόν μοι ποῦ βόσκουσιν. εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ ἄνθρωπος Ἀπῆρκασιν ἐντεῦθεν· ἤκουσα γὰρ αὐτῶν λεγόντων Πορευθῶμεν εἰς Δωθαεὶμ” (Gen. 37, 13-17).

III

6. ὅτι μὲν οὖν ἐν πεδίῳ τῶν ἐν αὐτοῖς ἀλόγων δυνάμεων ποιοῦνται τὴν ἐπιστάσιαν, δηλὸν ἐστὶν ἐκ τῶν εἰρημένων. ὁ δὲ Ἰωσήφ πέμπεται πρὸς αὐτούς, ἐπεὶ τὴν τοῦ πατρὸς ἐπιστήμην αὐστηροτέραν οὖσαν ἀδυνατεῖ φέρειν, ἵνα μάθῃ παρὰ τιθασωτέροις ὑφηγηταῖς τὰ πρακτέα καὶ συνοίσοντα· κέχηται γὰρ δόγματι ἐκ διαφερόντων συνυφασμένῳ, πάνυ ποικίλῳ καὶ πολυπλόκῳ, παρὸ καὶ χιτῶνα κατεσκευάσθαι ποικίλον φησὶν ὁ νομοθέτης αὐτῷ (Gen. 37, 3), δηλὸν ὅτι λαβυρινθώδους καὶ δυσεκλύτου δόξης ἐστὶν εἰσηγητής· 7. πρὸς γὰρ πολιτείαν μᾶλλον ἢ πρὸς ἀλήθειαν φιλοσοφῶν τὰ τρία γένη τῶν ἀγαθῶν, τὰ τε ἐκτὸς καὶ περὶ σῶμα καὶ ψυχῆν, ὅλαις φύσεσιν ἀλλήλων διηρημένα εἰς τὸ αὐτὸ ἄγει καὶ συνείρει, χρεῖον ἕκαστον ἐκάστου καὶ πάντα πάντων ἀποφαίνειν ἀξιών καὶ τὸ ἐξ ἀθρόων

συντεθέν ἄρτιον καὶ πλήρες ὄντως ἀγαθόν, τὰ δ' ἐξ ὧν τοῦτο ἐπάγη μέρη μὲν ἢ στοιχεῖα ἀγαθῶν, ἢ ἀγαθὰ δ' οὐκ εἶναι τέλεια. 8. καθάπερ γὰρ μήτε πῦρ μήτε γῆν μήτε τι τῶν τεττάρων, ἐξ ὧν ἐδημιουργήθη τὸ πᾶν, κόσμον εἶναι, τὴν δὲ τῶν στοιχείων εἰς ταῦτὸ σύννοδόν τε καὶ κραῖσιν, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ εὐδαιμον μήτε ἐν τοῖς ἐκτὸς ἰδία μήτε ἐν τοῖς περὶ σῶμα μήτε ἐν τοῖς περὶ ψυχὴν καθ' αὐτὰ ἐξετάζεσθαι – τῶν γὰρ εἰρημένων ἕκαστον μερῶν τινα καὶ στοιχείων λόγον ἔχειν – , ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐκ πάντων ἄθροισμα.

IV

9. ταύτην οὖν τὴν δόξαν πέμπεται μεταδιδάχθησόμενος πρὸς ἄνδρα μόνον τὸ καλὸν ἀγαθὸν νομίζοντας, ὁ ψυχῆς ὡς ψυχῆς ἐστὶν ἴδιον, τὰ δ' ἐκτὸς καὶ περὶ σῶμα πλεονεκτήματα λεγόμενα μόνον, οὐ πρὸς ἀλήθειαν ὄντα, ἀγαθὰ πεπιστευκότας. “ἰδοὺ” γὰρ φησὶν “οἱ ἀδελφοί σου ποιμαίνουσι” καὶ ἄρχουσι παντὸς ἀλόγου μέρους τῶν ἐν αὐτοῖς “ἐν Συχέμ” (Gen. 37, 13). ὦμος δὲ ἐρμηνεύεται, τλητικὸν σημεῖον πόνου· βαστάζουσι γὰρ ἄχθος μέγιστον οἱ φιλάρετοι, τὴν πρὸς σῶμα καὶ τὴν σώματος ἡδονὴν καὶ πάλιν αὐτὴν πρὸς τὰ ἐκτὸς καὶ τὰς ἀπ' αὐτῶν ἐγγινομένας τέρψεις ἀντίταξιν. 10. “δεῦρο οὖν ἀποστείλω σε πρὸς αὐτούς” (ibid.), τουτέστι μετακλήθητι καὶ πρόσελθε τῇ διανοίᾳ λαβῶν ὀρμὴν ἐκούσιον εἰς τὸ τὰ ἀμείνω μαθεῖν. ἀλλ' ἄχρι γε τοῦ παρόντος ἐπιμορφάζεις ὡς παιδεῖαν δεξάμενος τὴν ἀληθῆ· μήπω γὰρ παρὰ σαυτῷ τοῦτο ὠμολογηκῶς ἔτοιμος εἶναι λέγεις ἀναδιδάσκεσθαι, ὅταν φῆς “ἰδοὺ ἐγώ,” ἐξ οὗ μοι δοκεῖς εἰκαιότητα καὶ εὐχέριαν ἀπελέγχειν σεαυτοῦ μᾶλλον ἢ πρὸς τὸ μαθεῖν ἐτοιμότητα μηνύειν. τεκμήριον δέ, εὐρήσει σε μικρὸν ὕστερον ὁ ἀληθινὸς ἄνθρωπος πλανώμενον ἐν τῇ ὁδῷ (Gen. 37, 15), οὐκ ἂν πλανηθέντα, εἰ ἀπὸ γνώμης ὑγιῶς ἐπὶ τὴν ἀσκησιν ἤλθες. 11. καὶ μὴν ὁ γε προτρεπτικὸς λόγος τοῦ πατρὸς ἀνάγκην ἐπιτίθησιν οὐδεμίαν, ἵνα ἐθελουργὸς καὶ αὐτοκέλευστος ἐπιτηδεύης τὰ βελτίω, φησὶ γὰρ “πορευθεὶς ἴδε,” θέασαι καὶ κατανοήσον καὶ πάνυ ἀκριβῶς περισκεψαὶ τὸ πρᾶγμα· εἰδέναι γὰρ σε δεῖ περὶ ὁ μέλλεις πονεῖσθαι πρότερον, εἴτ' αὐθις ἐπὶ τὴν ἐπιμέλειαν αὐτοῦ χωρεῖν. 12. ὅταν μέντοι διακύψῃς καὶ περιεργασθῶν ὄμμα ὅλον δι' ὅλων καταθεάσῃ, προσεξέτασον καὶ τοὺς ἐπιθεμένους ἤδη καὶ ἀσκητὰς αὐτοῦ γεγονότας, εἰ τοῦτο δρῶντες “ὕγιαίνουσιν” ἀλλὰ μὴ μεμήνασι, καθάπερ οἱ φιλήδονοι διασύροντες καὶ ἐπιχλευάζοντες νομίζουσι. μήτε δὲ τὴν θέαν τοῦ πρᾶγματος μήτε τὴν περὶ τοῦ ὑγιαίνειν τοὺς ἀσκητὰς διάγνωσιν βεβαιώσῃ παρὰ σεαυτῷ, πρὶν “ἀναγγεῖλαι” καὶ ἀνενεγκεῖν τῷ πατρί· γινώμαι γὰρ αἱ μὲν τῶν ἄρτι μανθάνειν ἀρχομένων ἄστατοι καὶ ἀνίδρυτοι, πάγιοι δ' αἱ τῶν προκεκοφῶτων, ἢ ἀφ' ὧν τὸ ἀκλινὲς κἀκείνους λαμβάνειν ἀναγκαῖον.

V

13. Τοῦτον, ὃ διάνοια, τὸν τρόπον ἔαν ἐρευνᾷς τοὺς ἱεροφαντηθέντας λόγους μὲν θεοῦ, νόμους δὲ ἀνθρώπων θεοφιλῶν, οὐδὲν ταπεινὸν οὐδ' ἀνάξιον τοῦ μεγέθους αὐτῶν ἀναγκασθῆσθαι παραδέχεσθαι. αὐτὸ γὰρ τοῦτο, περὶ οὗ νῦν ὁ λόγος ἐστὶ, πῶς ἂν τις τῶν εὐφρονούντων παραδέξαιτο; ἄρα τοσαύτην σπάνιν οἰκετῶν ἢ ὑπηρετῶν εἰκὸς εἶναι τῷ βασιλέως ἔχοντι περιουσίαν Ἰακώβ, ὡς υἱὸν ἐπὶ τὴν ξένην ἐκπέμπειν διαγγελοῦντα περὶ τῶν ἄλλων παιδῶν, εἰ ὑγιαίνουσι, καὶ προσέτι τῶν θρεμμάτων; 14. ὁ πάππος αὐτοῦ χωρὶς τοῦ πλήθους τῶν αἰχμαλώτων, οὓς ἑννέα βασιλεῖς καθελῶν ἀπήγαγεν, ὑπὲρ τριακοσίου ἔσχεν οἰκότριβας· μεμείωται δὲ τῆς οἰκίας οὐδέν, ἀλλὰ χρόνου προϊόντος πάντα διὰ πάντων ἔλαβεν αὐξήσιν. οὐκ ἂν οὖν ἀφθόνου θεραπείας ὑπαρχούσης υἱὸν ἡξίου πέμπειν, οὐ μάλιστα ἐκίδετο, ἐπὶ πρᾶξιν, ἦν καὶ τῶν εὐτελεστάτων ἂν τις ὀραδίως κατῶρθωσεν.

VI

15. ἀλλ' ὁρᾷς ὅτι καὶ τὸ χωρίον, ὅθεν αὐτὸν ἐκπέμπει, περιττῶς ἀναγράφει μόνον οὐκ ἐναργῶς προτρέπων ἀφίστασθαι τοῦ ῥήτου· “ἐκ γὰρ τῆς κοιλάδος τῆς Χεβρών” (Gen. 37, 14). συζυγὴ δὲ καὶ συνεταιρὶς Χεβρῶν καλεῖται συμβολικῶς ἡμῶν τὸ σῶμα, ὅτι συνέζευκται καὶ ὡσπερ ἑταιρίαν καὶ φιλίαν πρὸς ψυχὴν τέθειται· κοιλάδας δὲ ἔχει τὰ αἰσθητήρια, μεγάλας δεξαμενὰς ἀπάντων ὅσα ἐκτὸς αἰσθητὰ, ἃ τὰς παμπληθεῖς ποιότητος ἐπαντλοῦντα καὶ διὰ τῶν δεξαμενῶν ἐπεισχεόντα τῇ διανοίᾳ

κατακλύζει και βύθιον αυτήν απεργάζεται. 16. δια τούτο εν τῷ νόμῳ τῆς λέπρας, ὅταν εν οἰκία κοιλάδες χλωρίζουσαι ἢ πυρρίζουσαι φανῶσι, διείρηται τοὺς λίθους, εν οἷς γεγόνασιν, ἐξελόντας ἐτέρους ἀντιτιθέναι (Lev. 14, 37 ss.), τουτέστιν, ὅταν διαφέρουσαι ποιότητες, ἄς ἐδημιούργησαν ἡδοναὶ και ἐπιθυμίαι και τὰ ἀδελφὰ τούτων πάθη, βαρύνουσαι και πιέσουσαι τὴν ὅλην ψυχὴν κοιλοτέραν και ταπεινότεραν αὐτὴν ἐαυτῆς ἐργάσονται, τοὺς τῆς ἀσθενείας αἰτίους λόγους ἀνελεῖν, ὑγιεινοὺς δὲ δι' ἀγωγῆς νομίμου ἢ και παιδευσεως ὀρθῆς ἀντισταγαγεῖν.

VII

17. τὸν Ἰωσήφ οὖν ὅλον εἰς τὰς τοῦ σώματος και τῶν αἰσθήσεων κοιλότητος εἰσδεδουκότα ὁρῶν προκαλεῖται τῶν φωλεῶν ἔξω προεληθόντα ἐλευθέρου σπάσαι τοῦ καρτερίας πνεύματος φοιτήσαντα πρὸς τοὺς πάλαι μὲν ἀσκητὰς νυνὶ δὲ διδασκάλους αὐτῆς. ὁ δὲ προεληλυθῆναι δόξας πλανώμενος εὐρίσκεται “εὖρε” γὰρ φησιν “αὐτὸν ἄνθρωπος ἰ πλανώμενον εν τῷ πεδίῳ” (Gen. 37, 15), δηλῶν ὅτι οὐχ ὁ πόνος καθ' αὐτὸν ἀλλ' ὁ μετὰ τέχνης ἀγαθόν. 18. ὡσπερ γὰρ οὔτε μουσικὴν ἀμούσως οὔτε γραμματικὴν ἀγραμμάτως οὐδὲ συνόλως φράσαι τέχνην ἀτέχνως ἢ κακοτέχνως ἀλλὰ τεχνικῶς ἐκάστην ἐπιτηδεῦειν προσήκεν, οὕτως οὐδὲ φρόνησιν πανούργως οὐδὲ σωφροσύνην φειδωλῶς και ἀνελευθέρως οὐδὲ θρασέως ἀνδρείαν οὐδὲ δεισιδαιμόνως εὐσέβειαν οὐδ' ἄλλην τινὰ τῶν κατ' ἀρετὴν ἐπιστήμην ἀνεπιστημόνως· ἀνοδία γὰρ ὁμολογουμένως ταῦτα πάντα. παρὸ και νόμος κεῖται “δικαίως τὸ δίκαιον διώκειν” (Deut. 16, 20), ἵνα δικαιοσύνην και πᾶσαν ἀρετὴν τοῖς συγγενέσιν ἔργοις αὐτῆς ἀλλὰ μὴ τοῖς ἐναντίοις μετερχώμεθα. 19. ἐὰν οὖν τινὰ θεάσῃ σῖτα και ποτὰ μὴ εν καιρῷ προσιέμενον ἢ λουτρὰ και ἀλείμματα παραιτούμενον ἢ τῶν περὶ σῶμα σκεπασμάτων ἀμελοῦντα ἢ χαμευνίας και δυσουλίαις χρώμενον, εἴτ' ἐκ τούτων ἐπιμορφάζοντα ἐγκράτειαν, οἶκτον λαβῶν τῆς περὶ αὐτὸν πλάνης τὴν ἀληθῆ τῆς ἐγκρατείας ὁδὸν δεῖξον· ἂ γὰρ ἐπετήδευσεν, ἀνήνυτοι και ἄτρυτοι πόνοι λιμῶ και ταῖς ἄλλαις κακώσεσι ψυχὴν και σῶμα ἐκτραχηλίζοντες. 20. μὴδ' εἴ τις περιορῶντηριοῖς ἢ καθαροῖς χρώμενος διάνοιαν μὲν ὀυπαίνει τὴν ἐαυτοῦ, τὸ δὲ σῶμα φαιδρύνει, μὴδ' εἰ πάλιν ὑπὸ περιουσίας νεῶν ἰδρῦεται λαμπροτάταις χορηγίαις και δαπάναις χρώμενος ἢ ἐκατόμβας ἀνάγει και βουθυτῶν οὐ παύεται ἢ πολυτελέσιν ἀναθήμασι κοσμεῖ τὸ ἱερόν ἀφθόνους μὲν ὕλας τέχνας δὲ παντὸς ἀργύρου και χρυσοῦ τιμιωτέρας εἰσάγων, μετ' εὐσεβῶν ἀναγεγράφθω. 21. πεπλάνηται γὰρ και οὗτος τῆς πρὸς εὐσέβειαν ὁδοῦ, θρησκείαν ἀντὶ ὀσιότητος ἠγούμενος και δῶρα τῷ ἀδεκάστῳ διδοὺς οὐδέποτε ληψομένῳ τὰ τοιαῦτα και κολακεύων τὸν ἀκολάκευτον, ὃς γνησίους μὲν θεραπείας ἀσπάζεται – γνήσιοι δ' εἰσὶν αἱ ψυχῆς ψιλὴν και μόνην θυσίαν φερούσης ἀλήθειαν –, τὰς δὲ νόθους ἀποστρέφεται νόθοι δ' ὄσαι διὰ τῶν ἐκτὸς ἀφθονιῶν ἐπιδείξει.

VIII

22. τοῦ δὲ εὐρόντος εν τῷ πεδίῳ πλανώμενον αὐτὸν ἀνθρώπου (Gen. 37, 15) τὸ κύριον ὄνομα οὐ φασὶ τινες δεδηλώσθαι, και αὐτοὶ τρόπον τινὰ πεπλανημένοι διὰ τὸ μὴ δύνασθαι τὴν ὀρθὴν ὁδὸν τῶν πραγμάτων ἐναργῶς ὀρᾶν· εἰ γὰρ μὴ τὸ ψυχῆς ὄμμα ἐπεπήρωντο, ἔγνωσαν ἂν ὅτι τοῦ πρὸς ἀλήθειαν ἀνθρώπου τὸ ἰδιαίτατον και εὐθυβολώτατον ὄνομά ἐστιν αὐτὸ τοῦτο ἄνθρωπος, ἠρθρωμένης και λογικῆς διανοίας οἰκειοτάτη πρόσρησις. 23. οὗτος ὁ ἄνθρωπος εν ἐκάστου τῆ ψυχῆ ἰ κατοικῶν τοτὲ μὲν ἄρχων και βασιλεὺς εὐρίσκεται τοτὲ δὲ δικαστῆς και βραβευτῆς τῶν κατὰ τὸν βίον ἀγώνων, ἔστι δ' ὅτε μάρτυρος ἢ κατηγοροῦ λαβῶν τάξιν ἀφανῶς ἡμᾶς ἔνδοθεν ἐλέγχει μὴδὲ διαρᾶι τὸ στόμα ἔων, ἐλλαμβανόμενος δὲ και ἐπιστομίζων ταῖς τοῦ συνειδότος ἡνίαις τὸν αὐθάδη μετὰ ἀφηνιασμοῦ δρόμον γλώττης ἐπέσχευ. 24. οὗτος ὁ ἔλεγχος ἐπύθετο τῆς ψυχῆς, ἡνίκα τὴν πλάνην εἶδεν αὐτῆς· “τί ζητεῖς” (Gen. 37, 15); ἀρὰ γε φρόνησιν; τί οὖν ἐπὶ πανουργίας βαίνεις; ἀλλὰ σωφροσύνην; ἀλλ' ἐπὶ φειδωλίαν ἢ τρίβος ἄγει ἀλλὰ ἀνδρείαν; θρασύτης προσέρχεται ταύτη· ἀλλ' εὐσέβειαν μετέρχη; 25. δεισιδαιμονίας ἢ ὁδός. ἐὰν δὲ φάσκη ζητεῖν τοὺς ἐπιστήμης λόγους και ποθεῖν ὡς τοὺς ἐγγυτάτω γένους ἀδελφούς, μὴ πάνυ πιστεύωμεν αὐτῇ· οὐ γὰρ ἂν ἐπυνθάνετο “ποῦ βόσκουσιν” (ib. v. 16), ἀλλὰ “ποῦ ποιμαίνουσιν”· οἱ μὲν γὰρ βόσκοντες τροφὰς τὰ αἰσθητὰ πάντα παρέχουσι τῷ τῶν αἰσθήσεων ἀλόγῳ και ἀπλήστῳ θρέμματι, δι' ἄς ἀκράτορες ἐαυτῶν γινόμενοι και κακοδαιμονοῦμεν, οἱ δὲ ποιμαίνοντες ἀρχόντων και ἠγεμόνων ἔχοντες δύναμιν τὰ ἐξηγηρωμένα ἡμεροῦσι στέλλοντες τὸ τῶν ἐπιθυμιῶν μέγεθος. 26. εἶπερ

οὖν ἐζήτει τοὺς ἀρετῆς πρὸς ἀλήθειαν ἀσκητάς, ἐσκέπτετ' ἂν αὐτοὺς ἐν βασιλεῦσιν, οὐκ ἐν οἰνοχοοῖς ἢ σιτοποιοῖς ἢ μαγείροις· οὗτοι μὲν γὰρ τὰ πρὸς ἡδονὰς εὐτρεπίζουσιν, ἐκεῖνοι δὲ ἡδονῶν ἄρχουσι.

IX

27. διὸ καὶ ἀποκρίνεται ὀρθῶς ὁ τὴν ἀπάτην ἰδὼν ἄνθρωπος· “ἀπήρασιν ἐντεῦθεν” (Gen. 37, 17). δείκνυσι δὲ τὸν σωματικὸν ὄγκον δηλῶν ὅτι πάντες, οἷς ὑπὲρ κτήσεως ἀρετῆς πόνος διαθλείται, τὸν περιγίειον καταλελοιπότες χῶρον μετεωροπολεῖν ἐγνώκασιν οὐδεμίαν τῶν σωματικῶν ἐφελκόμενοι κηρῶν· 28. καὶ γὰρ λεγόντων ἀκηκοῆναι φησὶν αὐτῶν “εἰς Δωθαεῖμ πορευθῶμεν” (ibid.) – ἐρμηνεύεται δὲ ἔκλειψις ἱκανή – , παριστάντων ὅτι οὐ μέσως ἀλλ' ἄκρως ἀπόλειψιν καὶ ἔκλειψιν τῶν ἄ μὴ πρὸς ἀρετὴν συνεργεῖ μεμελετήκασι, καθὰ καὶ “Σάρρα ἔτι γίνεσθαι τὰ γυναικεῖα ἐξέλιπε” (Gen. 18, 11)· θήλεα δὲ φύσει τὰ πάθη, ὧν ἔκλειψιν ἐπιτηδευτέον παρὰ τοὺς ἄρρενας τῶν εὐπαθειῶν χαρακτήρας. οὐκοῦν “ἐν πεδίῳ” τουτέστιν ἐν ἀμίλλῃ λόγων εὐρίσκεται καὶ ὁ ποικίλου δόγματος εἰσηγητῆς πρὸς πολιτείας μᾶλλον ἢ πρὸς ἀληθείας τύπον χρησίμου πλανώμενος Ἰωσήφ. 29. εἰσὶ δὲ τινες τῶν ἀγωνιστῶν οἱ διὰ σώματος εὐεξίαν, ἀπειπόντων τῶν ἀντιπάλων, ἐστεφανώθησαν ἀμαχί μὴδ' αὐτὸ μόνον κονισάμενοι ἀσυγκρίτου ἰσχύος εὐράμενοι τὰ πρωτεῖα. τοιαύτη δυνάμει χρησάμενος περὶ τὸ θεϊότατον τῶν ἐν ἡμῖν τὴν διάνοιαν Ἰσαὰκ “ἐξέρχεται μὲν εἰς τὸ πεδῖον” (Gen. 24, 63), ἀμιλλησόμενος δ' οὐδενί, πάντων κατεπτηχότων τῶν ἀνταγωνιστῶν τὸ μεγαλεῖον καὶ ὑπερβάλλον ἐν ἅπασι τῆς φύσεως αὐτοῦ, μόνον δὲ ἰδιάσαι βουλόμενος καὶ ἰδιολογήσασθαι τῷ συνοδοιπόρῳ καὶ ἡγεμόνι τῆς τε ὁδοῦ καὶ τῆς ψυχῆς θεῶ. 30. τεκμήριον δὲ ἐναργέστατον τοῦ μηδένα προσομιλοῦντα τῷ Ἰσαὰκ θνητὸν εἶναι Ῥεβέκκα γὰρ ἡ ὑπομονὴ πεύσεται τοῦ παιδὸς ἕνα ὁρῶσα καὶ ἐνός μόνου λαμβάνουσα φαντασίαν· “τίς ὁ ἄνθρωπος οὗτος ὁ πορευόμενος εἰς συνάντησιν ἡμῖν” (ib. v. 65); ἢ γὰρ ἐπιμένουσα τοῖς καλοῖς ψυχῇ ἱκανὴ μὲν ἐστὶ τὴν αὐτομαθῆ σοφίαν καταλαμβάνειν, ἐπίκλησιν Ἰσαὰκ, οὐπω δὲ δυνατὴ τὸν τῆς σοφίας ἡγεμόνα θεὸν ἰδεῖν. 31. παρὸ καὶ ὁ παῖς ἐπισφραγιζόμενος τὸ μὴ δύνασθαι καταλαβεῖν τὸν αἰεδιῆ καὶ προσομιλοῦντα ἀοράτως φησὶν· “οὗτος ὁ κύριός μου” (ibid.), τὴν δεῖξιν φέρων ἐπὶ τὸν Ἰσαὰκ μόνον· οὐ γὰρ εἰκὸς προφανέντων δυεῖν ἕνα δεικνύναι, ἀλλὰ τὸν ἀδεικτον οὐκ εἶδε πᾶσι τοῖς μέσοις ἀόρατον ὄντα.

X

32. Ὡς μὲν τοίνυν τὸ πεδῖον, εἰς ὃ προκαλεῖται τὸν Ἄβελ ὁ Κάιν ἐλθεῖν, σύμβολον ἀμίλλης καὶ διαμάχης ἐστίν, ἱκανῶς δεδηλώσθαι νομίζω. διαπορητέον δὲ ἐξῆς, περὶ τίνων ποιοῦνται τὰς ζητήσεις προελθόντες. ἢ δῆλον ὅτι περὶ ἐναντίων καὶ μαχομένων δοξῶν· ὁ μὲν γὰρ Ἄβελ ἀναφέρων ἐπὶ θεὸν πάντα φιλόθεον δόγμα, ὁ δὲ Κάιν ἐφ' ἑαυτὸν – κτήσις γὰρ ἐρμηνεύεται – φίλαυτον· φίλαυτοι δέ, ὅταν τοῖς ἀρετῆν τιμῶσιν ἐπαποδυσάμενοι κονίσωνται, [καὶ] παγκρατιάζοντες οὐ παύονται πρὶν ἢ ἀπειπεῖν βιάσασθαι ἢ παντελῶς διαφθεῖραι. 33. πάντα γὰρ, τὸ τοῦ λόγου δὴ τοῦτο, κινουσι λίθον φάσκοντες· οὐκ οἰκία ψυχῆς τὸ σῶμα; διὰ τί οὖν οἰκίας, ὡς μὴ γένοιτο ἐρείπιος, οὐκ ἐπιμελησόμεθα; οὐκ ὀφθαλμοὶ καὶ ὤτα καὶ ὁ τῶν ἄλλων χορὸς αἰσθήσεων ψυχῆς ὥσπερ τινὲς δορυφόροι καὶ φίλοι; συμμάχους οὖν καὶ φίλους οὐκ ἐν ἴσῳ τιμητέον ἑαυτοῖς; ἡδονὰς δὲ καὶ ἀπολαύσεις καὶ τὰς παρὰ πάντα τὸν βίον τέρψεις τοῖς τεθνεῶσιν ἢ τοῖς ἰ μὴδὲ γενομένοις τὸ παράπαν ἀλλ' οὐχὶ τοῖς ζῶσιν ἢ φύσις ἐδημιούργει; πλοῦτον δὲ καὶ δόξαν καὶ τιμὰς καὶ ἀρχὰς καὶ τὰ ἄλλα ὅσα τοιαῦτα τί παθόντες οὐ ποιοῦμεθα, ἐξ ὧν οὐ μόνον τὸ ἀσφαλῶς ἀλλὰ καὶ εὐδαιμόνως ζῆν περιγίνεται; 34. μάρτυς δὲ ὁ βίος τούτων· οἱ μὲν γὰρ λεγόμενοι φιλάρετοι ἄδοξοι σχεδὸν ἅπαντες, εὐκαταφρόνητοι, ταπεινοί, τῶν ἀναγκαίων ἐνδεεῖς, ὑπηκόων μᾶλλον δὲ καὶ δούλων ἀτιμότεροι, ῥυπῶντες, ὠχροί, κατεσκελετευμένοι, λιμὸν ὑπ' ἀσιτίας ἐμβλέποντες, νοσερώτατοι, μελετῶντες ἀποθνήσκειν· οἱ δ' αὐτῶν ἐπιμελούμενοι ἐνδοξοὶ, πλούσιοι, ἡγεμόνες, ἐπαινούμενοι, τιμώμενοι, [πάλιν] ὑγιενοί, πίονες, ἐρρωμένοι, ἀβροδίατοι, θρυπτόμενοι, πόνον οὐκ εἰδότες, ἡδοναῖς συζῶντες διὰ πασῶν τῶν αἰσθήσεων ἐπὶ τὴν πανδεχῆ ψυχὴν τὰ ἡδέα φερούσας.

XI

35. τοιουτονί τινα δόλιχον ἀπομηκύναντες λόγω νικᾶν τοὺς οὐκ εἰωθότας σοφιστεῦειν ἔδοξαν. αἰτία δὲ τῆς νίκης οὐχ ἡ τῶν περιγεγενημένων ἰσχύς, ἀλλ’ ἡ περὶ ταῦτα τῶν ἀντιπάλων ἀσθένεια. τῶν γὰρ ἐπιτηδεδόντων ἀρετὴν οἱ μὲν ἐν ψυχῇ μόνῃ τὸ καλὸν ἐθησαυρίσαντο πράξεων ἐπαινετῶν ἀσκηταὶ γενόμενοι, τερθρείας λόγων ἀλλ’ οὐδ’ ὄναρ ἐπησθημένοι, τοῖς δὲ ἀμφότερα ἐξεγένετο, τὴν μὲν διάνοιαν εὐβουλία καὶ ἀγαθοῖς ἔργοις, τοὺς δὲ λόγους ταῖς περὶ αὐτοὺς τέχναις μάλιστα ὀχυρώσασθαι. 36. τούτοις μὲν οὖν πρὸς τὰς ἐριστικὰς ἐνίων ἀμίλλας ἀπαντᾶν ἐμπρεπές, οἷς τοὺς ἐναντίους ἀμύνονται πεπορισμένοις ἐξ ἐτοίμου, τοῖς δὲ προτέροις οὐδεμία ἀσφάλεια· γυμνοὶ γὰρ πρὸς ὀπλισμένους τίνες ἂν ἰσοκρατῶς ἀπομάχεσθαι δυνηθεῖεν, ὅποτε καὶ παρεσκευασμένοις ἀγῶν ἄνισος; 37. ὁ τοίνυν Ἄβελ τέχνας μὲν λόγων οὐκ ἔμαθε, διανοία δὲ μόνῃ τὸ καλὸν οἶδεν· οὐ χάριν τὴν εἰς τὸ πεδῖον ἄφιξιν ἐχρῆν παραιτήσασθαι καὶ τῆς τοῦ δυσμενοῦς προκλήσεως ἀλογησαί· ἤττης γὰρ πᾶς ὄκνος ἀμείνων· τὸν δὲ ὄκνον τοῦτον οἱ μὲν ἐχθροὶ δειλίαν, ἀσφάλειαν δ’ οἱ φίλοι προσαγορεύουσι· φίλοις δὲ πρὸ δυσμενῶν ἄτε ἀψευδοῦσι πιστευτέον.

XII

38. οὐχ ὁρᾶς ὅτι Μωυσῆς τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ τῷ σώματι σοφιστάς, οὓς φαρμακέας ὀνομάζει, παραιτεῖται – σοφισμάτων γὰρ τέχναις καὶ ἀπάταις ἤθη χρηστὰ τρόπον τινὰ φαρμακεύεται καὶ διαφθείρεται – ἰ φάσκων μὴ εἶναι “εὐλόγος” (Exod. 4, 10), ἴσον τῷ μὴ πεφυκέναι πρὸς τὴν τῶν εὐλόγων καὶ πιθανῶν εἰκαστικὴν ῥητορείαν, ἔπειθ’ ἐξῆς διαβεβαιούμενος, ὅτι οὐ μόνον οὐκ εὐλόγος ἀλλὰ καὶ παντελῶς “ἄλογός” ἐστίν (Exod. 6, 12); ἄλογος δέ, οὐχ ὡς φαμεν τὰ μὴ λογικὰ τῶν ζώων, ἀλλ’ ὁ μὴ δικαίων τῷ διὰ τοῦ φωνητηρίου ὄργανου γεγωνῶ λόγω χρῆσθαι, μόνῃ δὲ σημειούμενος καὶ ἐνσφραγιζόμενος διανοία τὰ τῆς ἀληθοῦς σοφίας, ἣτις ἀντίθετός ἐστι ψευδεῖ σοφιστεία, θεωρήματα. 39. καὶ οὐ βαδιεῖται πρότερον εἰς Αἴγυπτον οὐδ’ εἰς ἀμίλλαν ἀφίξεται τοῖς αὐτῆς σοφισταῖς, πρὶν ἢ τὸν προφορικὸν ἄκρως ἀσκηθῆναι λόγον, τὰς πρὸς ἐρμηνείαν ἀπάσας ἰδέας ἀναδείξαντος καὶ τελειώσαντος θεοῦ διὰ τῆς Ἀαρῶν χειροτονίας, ὃν ἀδελφὸν Μωυσέως ὄντα “στόμα” καὶ ἐρμηνέα καὶ “προφήτην” (Exod. 4, 16. 7, 1) εἶωθε καλεῖν. 40. πάντα γὰρ ταῦτα τῷ λόγω συμβέβηκεν, ὃς ἀδελφός ἐστι διανοίας· πηγὴ γὰρ λόγων διάνοια καὶ στόμιον αὐτῆς λόγος, ὅτι τὰ ἐνθυμήματα πάντα διὰ τούτου καθάπερ νάματα ἀπὸ πηγῆς εἰς τοῦμφανές ἐπιρρέοντα ἀναχεῖται καὶ ἐρμηνεύς ἐστίν ὧν ἐν τῷ ἑαυτῆς βουλευτηρίῳ βεβούλευκεν· ἔτι μέντοι καὶ προφήτης καὶ θεοπρόπος ὧν ἐξ ἀδύτων καὶ ἀοράτων χρησμοφοῦσα οὐ παύεται.

XIII

41. Τοῦτον μὲν οὖν τὸν τρόπον ἐναντιοῦσθαι τοῖς περὶ τὰ δόγματα ἐριστικοῖς χρήσιμον· γεγυμνασμένοι γὰρ περὶ τὰς τῶν λόγων ἰδέας οὐκέτ’ ἀπειρία σοφιστικῶν παλαισμάτων ὀκλάσομεν, ἐξαναστάντες δὲ καὶ διερεισάμενοι τὰς ἐντέχνους αὐτῶν περιπλοκάς εὐμαρῶς ἐκδυσόμεθα. οἱ δ’ ἅπαξ εὐρεθέντες σκιαμάχων ἀλλ’ οὐκ ἀγωνιστῶν ἐπιδείκνυσθαι δόξουσι δύναμιν· καὶ γὰρ ἐκεῖνοι καθ’ ἑαυτοὺς μὲν χειρονομοῦντες εὐδοκιμοῦσι, πρὸς δ’ ἀμίλλαν ἐλθόντες οὐ μετρίως ἀδοξοῦσιν. 42. εἰ δὲ τις τὴν μὲν ψυχὴν ἀρεταῖς ἀπάσαις κεκόσμηται, τέχνας δὲ λόγων οὐκ ἐμελέτησεν, ἡσυχία χρώμενος ἀσφάλειαν γέρας ἀκίνδυνον εὐρήσεται, παρελθὼν δ’ ὡς Ἄβελ εἰς σοφιστικὸν ἀγῶνα πρὶν διερηρεῖσθαι πεσεῖται. 43. καθάπερ γὰρ ἐν ἰατρικῇ τινες μὲν θεραπεύειν εἰδότες πάντα σχεδὸν πάθη καὶ νοσήματα καὶ ἀρρωστήματα λόγον οὐδενὸς αὐτῶν οὔτε ἀληθῆ οὔτ’ εἰκότα ἀποδοῦναι δύνανται, οἱ δ’ ἔμπαλιν τὰ μὲν περὶ λόγους εἰσὶ δεινοί, σημείων καὶ αἰτιῶν καὶ θεραπείας, ἐξ ὧν ἡ τέχνη συνέστηκεν, ἐρμηνεῖς ἄριστοι, τὰ δὲ πρὸς καμνόντων ἐπιμέλειαν σωμάτων φαυλότατοι, τῶν εἰς ἴασις ἰ· ἀλλ’ οὐδὲ τὸ μικρότατον παρασχεῖν ἱκανοί, τὸν αὐτὸν τρόπον οἱ μὲν τῆς δι’ ἔργων ἀσκηταὶ σοφίας πολλάκις λόγων ἠμέλησαν, οἱ δὲ τὰς ἐν λόγῳ τέχνας ἀναδιδαχθέντες οὐδὲν ἐν ψυχῇ παιδεύματα καλὸν ἐθησαυρίσαντο. 44. τούτους μὲν οὖν ἀχαλίνῳ κεκρημένους γλώττη μετ’ ἀνθαδείας θρασύνεσθαι παράδοξον οὐδέν, ἀπόνειαν γὰρ ἦν ἐξ ἀρχῆς ἐμελέτησαν ἐπιδείκνυνται· ἐκείνοις δ’ ὥσπερ ἰατροῖς τὸ ὑγιάζον τὰς ψυχῆς νόσους τε καὶ κῆρας ἀναδιδαχθεῖσι μέρος ἐπέχειν ἀναγκαῖον, μέχρις ἂν ὁ θεὸς καὶ τὸν ἄριστον ἐρμηνέα κατασκευάσῃ τὰς τοῦ λέγειν πηγὰς ἀνομβρήσας καὶ ἀναδείξας αὐτῷ.

XIV

45. Σύμφωρον οὖν ἦν εὐλαβεῖα σωτηρίῳ ἀρετῇ χρησάμενον τὸν Ἄβελ οἴκοι καταμεῖναι τῆς εἰς τὸν ἐριστικὸν καὶ φιλόνεικον ἀγῶνα προκλήσεως ἀλογήσαντα, μιμησάμενον Ῥεβέκκαν τὴν ὑπομονήν, ἣτις ἀπειλοῦντος Ἡσαῦ τοῦ κακίας θιασώτου τὸν ἀρετῆς ἀσκητὴν Ἰακώβ <ἀποκτενεῖν> ἀναχωρῆσαι τῷ μέλλοντι ἐπιβουλεύεσθαι παραγγέλλει, μέχρις ἂν ἐκεῖνος τῆς ἐπ’ αὐτῷ σχετλίου λύττης ἀνῆ. 46. καὶ γὰρ ἀφόρητόν τινα ἀπειλὴν ἐπανατείνεται φάσκων· “ἐγγισάτωσαν αἱ ἡμέραι τοῦ πένθους τοῦ πατρὸς μου, ἵνα ἀποκτείνω Ἰακώβ τὸν ἀδελφόν μου” (Gen. 27, 41). εὐχεται γὰρ τὸ μόνον ἀπαθὲς εἶδος ἐν γενέσει τὸν Ἰσαάκ, ᾧ χρησμός ἐστι “μὴ καταβῆναι εἰς Αἴγυπτον” (Gen. 26, 2), ἀλόγῳ πάθει χρῆσθαι, ἵνα, δοκῶ, ἡδονῆς ἢ λύπης ἢ τινος ἄλλου πάθους κέντροις τρωθῆ, δηλῶν ὡς ὁ ἀτελέστερος καὶ ἐπιπόνῳ προκοπῇ χρώμενος οὐ τραῦμα μόνον ἀλλὰ καὶ παντελῆ φθορὰν δέξεται· ὁ μέντοι χρηστός θεὸς οὔτε ἀλωτὸν πάθει τὸ ἀτρώτου γένους εἶδος ἐργάσεται οὔτε τὴν ἀρετῆς ἄσκησιν ἐπ’ ὀλέθρῳ φονῶντι καὶ δαιμονῶντι ἐκδώσει. 47. διὸ καὶ τὸ ἐπιφερόμενον “ἀνέστη Κάιν ἐπὶ Ἄβελ τὸν ἀδελφόν αὐτοῦ καὶ ἀπέκτεινεν αὐτόν” (Gen. 4, 8) κατὰ μὲν τὴν πρόχειρον φαντασίαν ὑποβάλλει, ὅτι Ἄβελ ἀνήρηται, κατὰ δὲ τὴν ἀκριβεστέραν ἐξέτασιν, ὅτι αὐτὸς ὁ Κάιν ὑφ’ ἑαυτοῦ ὡσθ’ οὕτως ἀναγνωστέον· “ἀνέστη Κάιν καὶ ἀπέκτεινεν ἑαυτόν,” ἀλλ’ οὐχ ἕτερον. 48. εἰκότως δὲ τοῦτο ἔπαθεν· ἢ γὰρ ἐξ αὐτῆς ἀνελοῦσα ψυχὴ τὸ φιλάρετον καὶ φιλόθεον δόγμα τὸν ἀρετῆς τέθνηκε βίον· ὡσθ’ ὁ Ἄβελ, τὸ παραδοξότατον, ἀνήρηται τε καὶ ζῆ· ἀνήρηται μὲν ἐκ τῆς τοῦ ἄφρονος διανοίας, ζῆ δὲ τὴν ἐν θεῷ ζωὴν εὐδαίμονα. μαρτυρήσει δὲ τὸ χρησθὲν λόγιον, ἐν ᾧ “φωνῆ” χρώμενος καὶ “βοῶν” (Gen. 4, 10) ἂ πέπονθεν ὑπὸ κακοῦ συνδέτου τηλαυγῶς εὐρίσκεται· πῶς γὰρ ὁ μηκέτ’ ὦν διαλέγεσθαι δυνατός;

XV

49. Ὁ μὲν δὴ σοφὸς τεθνηκέναι δοκῶν τὸν φθαρτὸν ἰ βίον ζῆ τὸν ἄφθαρτον, ὁ δὲ φαῦλος ζῶν τὸν ἐν κακίᾳ τέθνηκε τὸν εὐδαίμονα. ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν διεστηκότων ζῶν τε καὶ κοινῶς σωμάτων ἕτερα μὲν τὰ ποιοῦντα, ἕτερα δ’ εἶναι τὰ πάσχοντα δυνατὸν καὶ ῥάδιον· ὅποτε γὰρ πατὴρ υἱὸν τύπτει σωφρονίζων ἢ διδάσκαλος γνῶριμον, ἕτερος ὁ τύπτων καὶ ἕτερος ὁ τυπτόμενός ἐστιν· ἐπὶ δὲ τῶν ἠνωμένων περὶ ὃ τὸ ποιεῖν καὶ τὸ πάσχειν εὐρίσκεται, καὶ οὔτε ἐν ἑτέρῳ χρόνῳ οὔτε ἕτερον, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτὸν καὶ τὸ αὐτό· ἐπειδὰν γοῦν ἀθλητῆς ἑαυτόν τοῦ γυμνάσασθαι χάριν ἀνατρίβη, πάντως τρίβεται, καὶ εἴ τις μέντοι παίει ἑαυτόν ἢ τιτρώσκει, παίεται τε καὶ τιτρώσκεται, καὶ γὰρ ὁ πηρῶν ἢ κτείνων ἑαυτόν πηροῦται καὶ κτείνεται. 50. πρὸς τί δὴ ταῦτ’ εἶπον; ὅτι τὴν ψυχὴν οὐχὶ τῶν διεστηκότων ἀλλὰ τῶν ἠνωμένων οὔσαν ἀνάγκη πάσχειν ὃ ποιεῖν δοκεῖ, καθάπερ ἀμέλει καὶ νῦν· δόξασα γὰρ ἀνελεῖν τὸ θεοφιλέστατον δόγμα ἑαυτὴν ἀνήρηκε. μάρτυς δὲ Λάμεχ ὁ τῆς Κάιν ἀσεβείας ἔκγονος, ὃς φησι γυναιξὶ ταῖς ἑαυτοῦ, δυσὶ γνῶμαις ἀγνώμοσιν· “ἄνδρα ἀπέκτεινα εἰς τραῦμα ἐμοί, καὶ νεανίσκον εἰς μῶλωπα ἐμοί” (Gen. 4, 23). 51. δηλὸν γὰρ ὅτι, εἴ τις τὸν ἀνδρείας λόγον κτείνει, ἑαυτόν ἐναντία νόσῳ τιτρώσκει δειλιάς, καὶ εἴ τις τὴν ἀνηβῶσαν ἰσχὺν ἐν ἀσκήσει τῶν καλῶν ἀναιρεῖ, πληγὰς καὶ μεγάλας αἰκίας μετ’ οὐ μετρίας αἰσχύνης ἐπιφέρει ἑαυτῷ. λέγει μέντοι καὶ ἡ ὑπομονὴ ὅτι, ἐὰν ἄσκησις ἀναιρεθῆ καὶ προκοπῆ, οὐχ ἐν μόνον ἔκγονον ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα ἀποβάλλει, ἀτεκνίαν ἐνδεξαμένη παντελῆ (Gen. 27, 45).

XVI

52. ὡσπερ δ’ ὁ βλάπτων τὸν ἀστεῖον ἐπιδέδεικται ζημιῶν ἑαυτόν, οὕτως καὶ ὁ προνομίας τοὺς ἀμείνους ἀξιῶν λόγῳ μὲν ἐκεῖνοις, ἔργῳ δὲ αὐτῷ περιποιοῖται ἀγαθόν. μαρτυρεῖ δέ μου τῷ λόγῳ ἡ φύσις καὶ τὰ ἀκολούθως αὐτῇ νομοθετηθέντα, διείρηται γὰρ ἄντικρυς καὶ σαφῶς οὕτως· “τίμα τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, ἵνα εὖ σοι γένηται” (Exod. 20, 12)· οὐχὶ τοῖς τιμωμένοις, φησὶν, ἀλλὰ “σοί”· ἐὰν τε γὰρ τὸν νοῦν ὡς πατέρα τοῦ συγκρίματος ἐὰν τε τὴν αἴσθησιν ὡς μητέρα διὰ τιμῆς ἔχωμεν, εὖ πρὸς ἐκείνων αὐτοὶ πεισόμεθα. 53. τιμὴ δὲ τοῦ μὲν νοῦ <τὸ> διὰ τῶν συμφερόντων ἀλλὰ μὴ διὰ τῶν ἡδέων θεραπεύεσθαι – πάντα δὲ τὰ ἀπ’ ἀρετῆς συμφέροντα –, τῆς δὲ αἰσθήσεως τὸ μὴ ἀφεθῆναι ῥύμη μιᾶ φέρεσθαι πρὸς τὰ ἐκτὸς αἰσθητά, ἐγχαλινωθῆναι δὲ ὑπὸ νοῦ κυβερνᾶν καὶ ἠνιοχεῖν τὰς ἀλόγους ἐν ἡμῖν δυνάμεις ἐπισταμένον. 54. ἐὰν μὲν οὖν ἦς εἶπον ἑκάτερον λάχῃ τιμῆς αἰσθησίς τε καὶ νοῦς, ἀνάγκη τὸν

κεχρημένον ἀμφοτέροις ἐμὲ εὐεργετῆσθαι· ἐὰν δὲ πόρρω τὸν λόγον ἀπὸ νοῦ καὶ αἰσθήσεως ἀπαγαγὼν πατέρα μὲν τὸν γεννήσαντα <τὸν> κόσμον, ἡ μητέρα δὲ τὴν σοφίαν, δι' ἧς ἀπετελέσθη τὸ πᾶν, τιμῆς ἀξιώσης, αὐτὸς εὖ πείσῃ· δεῖται γὰρ οὐδενὸς οὔτε ὁ πλήρης θεὸς οὔτε ἡ ἄκρα καὶ παντελὴς ἐπιστήμη, ὥστε τὸν θεραπευτικὸν τούτων μὴ τοὺς θεραπευομένους ἀνενδεεῖς ὄντας ἀλλ' ἑαυτὸν μάλιστα ὠφελεῖν. 55. ἵππικὴ μὲν γὰρ καὶ σκυλακευτικὴ, ἐπιστήμη θεραπείας ἢ μὲν ἵππων ἢ δὲ σκυλάκων οὔσα, πορίζει τοῖς ζώοις τὰ ὠφέλιμα, ὧν ἐκεῖνα δεῖται μὴ πορίζουσα δὲ ἀμελεῖν ἂν δοκοῖη. τὴν δὲ εὐσέβειαν θεοῦ θεραπείαν ὑπάρχουσαν οὐ θέμις ποριστικὴν εἰπεῖν τῶν ὠφελήσόντων τὸ θεῖον· ὠφελεῖται γὰρ ὑπ' οὐδενός, ἅτε μῆτε ἐνδεεῖς ὄν μῆτε τινὸς τὸ ἐν ἅπασιν αὐτοῦ κρείττον πεφυκὸς ὄνησαι, τούναντίον δὲ τὰ σύμπαντα συνεχῶς καὶ ἀπαύστως ὠφελεῖ. 56. ὥστε ὅταν τὴν εὐσέβειαν λέγωμεν εἶναι θεοῦ θεραπείαν, ὑπηρεσίαν τινὰ τοιαύτην φασί, ὁποῖαν δοῦλοι δεσπότης τὸ κελευόμενον ἀόκνως ποιεῖν ἐγνωκότες ὑπηρετοῦσι. διοίσει δὲ πάλιν, ὅτι οἱ μὲν δεσπότης ὑπηρεσίας ἐνδεεῖς, ὁ δὲ θεὸς οὐ χρεῖος· ὥστε ἐκείνοις μὲν τὰ ὠφελήσοντα αὐτοῦς ὑπηρετοῦσι, τῷ δ' οὐδὲν ἔξω φιλοδεσπότητος γνώμης παρέξουσιν· βελτιῶσαι μὲν γὰρ οὐδὲν εὐρήσουσι, τῶν δεσποτικῶν πάντων ἐξ ἀρχῆς ὄντων ἀρίστων, μεγάλα δ' αὐτοῦς ὄνησουσι γνωρισθῆναι θεῷ προμηθοῦμενοι.

XVII

57. Ταῦτα μὲν οὖν ἰκανῶς εἰρησθαι νομίζω πρὸς τοὺς εὖ ἢ κακῶς ἐτέρους ποιεῖν δοκοῦντας· εὐρέθησαν γὰρ ἑαυτοῦς ἐκάτερον δρῶντες. τὰ δ' ἐξῆς ἐρευνήσωμεν. ἔστι δὲ πεῦσις τοιαύτη· “ποῦ Ἄβελ ὁ ἀδελφός σου” (Gen. 4, 9); πρὸς ἣν ἀποκρίνεται· “οὐ γινώσκω, μὴ φύλαξ τοῦ ἀδελφοῦ μου εἰμι ἐγώ” (ibid.); οὐκοῦν ἄξιον διαπορησθαι, εἰ κυρίως ἐνδέχεται πυνθάνεσθαι θεόν· ὁ γὰρ ἐρωτῶν ἢ πυνθανόμενος περὶ ὧν ἀγνοεῖ ἐρωτᾷ τε καὶ πυνθάνεται ζητῶν ἀπόκρισιν, ἐξ ἧς ὁ μὴ οἶδεν εἴσεται· πάντα δὲ θεῶν γνῶριμα, οὐ τὰ παρόντα μόνον καὶ παρεληλυθότα ἀλλὰ καὶ τὰ μέλλοντα. 58. τί οὖν καὶ ἀποκρίσεως ὄφελος μὴ μελλούσης τινὰ περιποιεῖν τῷ πυνθανομένῳ κατάληψιν; ἀλλὰ ῥητέον, ὅτι τοιαῦτα οὐ πέφυκεν ἐπὶ τοῦ αἰτίου κυριολογεῖσθαι, ἀλλ' ὥσπερ ψεῦδος λέγειν ἔστι μὴ ψευδόμενον, οὕτως καὶ ἐρώτημα καὶ πύσμα προφέρεσθαι μῆτε ἐρωτῶντα μῆτε πυνθανόμενον. τίνος οὖν ἕνεκα, φήσει τις ἴσως, λέγεται τοιαῦτα; ἴν' ἢ μέλλουσα τὰς ἀποκρίσεις ποιεῖσθαι ψυχὴ δι' ἑαυτῆς ἐλέγχεται περὶ ὧν εὖ ἢ κακῶς ἀποφαίνεται, μῆτε κατηγόρω μῆτε συναγωνιστῆ χρωμένη ἑτέρῳ. 59. ἐπεὶ καὶ τὸν σοφὸν ὅποτε ἡ ἀνερωτᾷ “ποῦ ἐστὶ σοὶ ἡ ἀρετὴ”; (Gen. 18, 9) – τὸν Ἀβραάμ λέγω περὶ Σάρρας – , οὐκ ἀγνοῶν ἐρωτᾷ, ἀλλὰ δεῖν οἰόμενος αὐτὸν ἀποκρίνεσθαι ἕνεκα τοῦ τὸν ἔπαινον τὸν ἐξ αὐτοῦ τοῦ λέγοντος παραστήσαι· φησὶ γοῦν ὅτι εἶπεν· “ἰδοὺ ἐν τῇ σκηνῇ” τουτέστι τῇ ψυχῇ. τί οὖν τὸ ἐκ τῆς ἀποκρίσεως ἐπαινετόν; ἰδοὺ τὴν ἀρετὴν, φησὶν, ἔχω παρ' ἑμαυτῷ καθάπερ τι κειμήλιον, καὶ διὰ τοῦτ' εὐθύς εὐδαιμονῶ. 60. χρῆσις γὰρ καὶ ἀπόλαυσις ἀρετῆς τὸ εὐδαιμον, οὐ ψιλὴ μόνον κτήσις· χρῆσθαι δ' οὐκ ἂν δυναίμην, εἰ μὴ σὺ καθεὶς ἐξ οὐρανοῦ τὰ σπέρματα ἀπεργάσαι αὐτὴν ἐγκύμονα, ἢ δὲ εὐδαιμονίας γένος ἀποτέκοι τὸν Ἰσαάκ – εὐδαιμονίαν δὲ χρῆσιν ἀρετῆς τελείας ἐν βίῳ τελειῶ νενόηκα – . παρὸ καὶ τῆς προαιρέσεως ἀγάμενος αὐτὸν ὁμολογεῖ τελεσφορήσειν καιρίως ἂ ἠτήσατο.

XVIII

61. τούτῳ μὲν οὖν ἢ ἀπόκρισις ἔπαινον ἠνεγκεν ὁμολογοῦντι μὴδὲ τὴν ἀρετὴν ἄνευ θείας ἐπιφροσύνης ἰκανὴν ἐξ ἑαυτῆς ὠφελεῖν εἶναι, τῷ δὲ Κάιν ἀκολούθως ψόγον φάσκοντι μὴ εἰδέναι, ποῦ ὁ δολοφονηθεὶς ἔστι παρ' αὐτοῦ· δόξει γὰρ τὸν ἀκούοντα ἀπατήσιν ὡς οὐ πάντα διορῶντα καὶ τὴν ἀπάτην ἢ μέλλει χρῆσθαι προκατειληφότα· ἔκθεσμος δὲ καὶ ἔκφυλος πᾶς ὁ τὸν τοῦ θεοῦ ὀφθαλμὸν οἰόμενός τι παρορᾷ. ὁ δὲ γε καὶ ἐπιανεανιεύεται φάσκων· 62. “μὴ φύλαξ τοῦ ἀδελφοῦ μου εἰμι ἐγώ” (Gen. 4, 9); πάνυ γὰρ, εἴποιμ' ἂν, ἀθλίως ἐμελλε βιώσεσθαι, εἰ σὲ φρουρὸν καὶ φύλακα ἢ φύσις ἀγαθοῦ τοσοῦτου κατέστησεν. ἢ οὐχ ὀρᾷς ὅτι τὴν τῶν ἀγίων διατήρησιν τε καὶ φυλακὴν οὐ τοῖς ἐπιτυχοῦσιν ὁ νομοθέτης ἀλλὰ τοῖς τὰς γνώμας ἰερωτάτοις Λευίταις ἐπιτρέπει; ὧν ἀνάξιος κληρὸς γῆ καὶ ὕδωρ καὶ ἀήρ ἔτι δὲ οὐρανὸς καὶ πᾶς ὁ κόσμος ἐνομίσθη, μόνος δ' ἀξιοχρεῶς ὁ δημιουργός, ὃ προσπεφεύγασις ἰκέται γνήσιοι καὶ θεράποντες αὐτοῦ γινόμενοι, τὸ φιλοδέσποτον διὰ τῆς συνεχοῦς ὑπηρεσίας καὶ τῆς τῶν ἐπιτραπέων ἀοκνοτάτης ἐπιδεικνύμενοι φυλακῆς.

XIX

63. καὶ οὐδ' ἄπασι ἐξεγένετο τοῖς ἰκέταις γενέσθαι φύλαξιν ἱερῶν, ἀλλ' εἴ τινες ἀριθμὸν πεντηκοστὸν ἔλαχον ἄφεισιν καὶ ἐλευθερίαν παντελῆ καὶ ἐπάνοδον εἰς τὰς ἀρχαίας λήξεις προκηρύττοντα. “τοῦτο” γὰρ φησιν “ἔστι τὸ περὶ τῶν Λευιτῶν ἀπὸ πέντε καὶ εἴκοσιν ἐτῶν εἰσελεύσεται ἰ ἐνεργεῖν ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου, καὶ ἀπὸ πεντήκοντα ἐτῶν ἀποστήσεται τῆς λειτουργίας, καὶ οὐκ ἐργάσεται ἔτι, λειτουργήσῃ δὲ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ· ὁ δὲ φυλάξει φυλακάς, ἔργα δὲ οὐκ ἐργάσεται” (Num. 8, 24-26).

64. οὐκοῦν τῷ μὲν ἡμίσει τὴν τελειότητα – τέλειος γὰρ ὁ πεντηκοστός λόγος, ὁ δὲ τῶν πέντε καὶ εἴκοσιν ἡμισυ μέρος – ἐνεργεῖν ἐπιτρέπει καὶ δοῦν τὰ ἅγια τὴν δι' ἔργων ἀρέσκειαν ἐπιδεικνυμένῳ – ἀρχὴ δέ, ὡς ἔφη τις τῶν πάλαι, τοῦ παντὸς ἡμισυ μέρος – , τῷ δὲ τελείῳ μηκέτι πονεῖν, τὰ δ' ὅσα ἐκ μελέτης καὶ πόνου περιεποιήσατο φυλάττειν· μὴ γὰρ γενοίμην ἀσκητῆς ὧν μὴ φύλαξ αὐθις. **65.** ἡ μὲν οὖν ἄσκησις μέσον, οὐ τέλειον, γίνεται γὰρ ἐν οὐ τελείαις μὲν ἀκρότητος δὲ ἐφιεμέναις ψυχαῖς· ἡ δὲ φυλακὴ παντελής, μνήμη τὰ ἀσκητὰ παραδοῦναι θεωρήματα τῶν ἁγίων, ἐπιστήμης καλὴν παρακαταθήκην φύλακι πιστῇ, ἡ μόνη τῶν λήθης πολυμηχάνων δικτύων ἀλογεῖ ὥστε τὸν μνήμονα ὧν ἔμαθεν ὑγιῶς καὶ εὐθυβόλως καλεῖ φύλακα. **66.** οὗτος δὲ πρότερον ὅτε ἐγυμνάζετο μαθητῆς ἦν διδάσκοντος ἐτέρου· ὅποτε δὲ ἱκανὸς φυλάττειν ἐγένετο, διδασκάλου δύναμιν καὶ τάξιν ἔλαχε, τὸν ἀδελφὸν εἰς τὰς ὑπηρεσίας τῆς διδασκαλίας χειροτονήσας τὸν ἑαυτοῦ προφορικὸν λόγον· λέγεται γὰρ ὅτι “λειτουργήσῃ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ” (Num. 8, 26)· ὥστε ὁ μὲν τοῦ ἀστείου νοῦς φύλαξ καὶ ταμίας τῶν ἀρετῆς ἔσται δογμάτων, ὁ δ' ἀδελφὸς αὐτοῦ λόγος λειτουργήσῃ τοῖς παιδείαν μειοῦσι διεξιῶν τὰ σοφίας δόγματά τε καὶ θεωρήματα. **67.** διὸ καὶ ὁ Μωσῆς ἐν ταῖς εὐλογίαις Λευὶ πολλὰ καὶ θαυμάσια προειπῶν ἐπιφέρει “ἐφύλαξε τὰ λόγιά σου, καὶ τὴν διαθήκην σου διετήρησεν”· εἰθ' ἐξῆς· “δηλώσουσι τὰ δικαιώματά σου Ἰακώβ καὶ τὸν νόμον σου Ἰσραὴλ” (Deut. 33, 9. 10). **68.** οὐκοῦν ὅτι καὶ λόγων καὶ διαθήκης θεοῦ φύλαξ ὁ ἀστεῖός ἐστιν, ἐναργῶς παρίστησι καὶ μὴν ὅτι δικαιωμάτων καὶ νόμων ἐρμηνεύς καὶ ὑφηγητῆς ἀριστος, πάλιν δεδήλωκε, τῆς μὲν ἐρμηνείας διὰ συγγενικοῦ ὄργανου, τοῦ φωνητηρίου δήπου, συνισταμένης, τῆς δὲ φυλακῆς περὶ τὸν νοῦν ἐξεταζομένης, ὅς μέγα ταμείον ὑπὸ φύσεως δημιουργηθεὶς τὰς ἀπάντων καὶ σωμάτων καὶ πραγμάτων ἐννοίας εὐμαρῶς κεχώρηκεν. ἐλυσιτέλει δὴ καὶ τῷ φιλαύτῳ Κάιν φυλάξαι τὸν Ἄβελ· εἰ γὰρ διετήρησεν αὐτόν, κεκριμένου καὶ μέσου βίου μετεποιήσατ' ἄν, ἀλλ' οὐκ ἀμιγοῦς καὶ ἀκράτου κακίας ἐνεφορήθη.

XX

69. “Καὶ εἶπεν ὁ θεὸς Τί ἐποίησας; φωνὴ αἵματος τοῦ ἀδελφοῦ σου βοᾶ πρὸς με ἐκ τῆς γῆς” (Gen. 4, 10). τὸ “τί ἐποίησας” καὶ ἀγανάκτησιν ἐμφαίνει ἐπὶ οὐκ εὐαγεῖ πράξει καὶ χλευασμὸν ἐπὶ τῷ δολοφονῆσαι δοκοῦντι. ἡ μὲν οὖν ἀγανάκτησις ἐπὶ <τῇ> τοῦ δεδρακότος γνώμη γίνεται, ὅτι τὸ καλὸν ἀνελεῖν ἐβούλευσεν· ἡ δὲ χλεύη διὰ τὸ οἶσθαι μὲν ἐπιβεβουλευκέναι τῷ κρείττονι, ἐπιβεβουλευκέναι δ' οὐκ ἐκείνῳ μᾶλλον ἢ ἑαυτῷ. **70.** ζῆ μὲν γὰρ, ὡς καὶ πρότερον ἔφην, ὁ τεθνάναι δοκῶν, εἴ γε καὶ ἰκέτης ὧν θεοῦ καὶ φωνῆ χρώμενος εὐρίσκεται, τέθνηκε δὲ ὁ περιεῖναι νομιζόμενος τὸν ψυχικὸν θάνατον, ἀρετῆς καθ' ἣν ἄξιον μόνην ἐστὶ ζῆν ἀποσχοινοσθῆς· ὥστε καὶ τὸ “τί ἐποίησας” ἴσον εἶναι τῷ “οὐδὲν ἐποίησας”, οὐδὲν ἦνυσας. **71.** οὐδὲ γὰρ ὁ σοφιστῆς Βαλαάμ, μάταιος ὧν ὄχλος ἐναντίων καὶ μαχομένων δοξῶν, βουλευθεὶς ἀρὰς τίθεσθαι καὶ βλάπτειν τὸν ἀστεῖον ἴσχυσε, τοῦ θεοῦ τὰς κατάρας εἰς εὐλογίαν τρέποντος (Num. 23, 8), ἵνα καὶ τῆς πανουργίας ἀπελέγξῃ τὸν ἄδικον καὶ ἑαυτοῦ τὸ φιλάρετον παραστήσῃ.

XXI

72. πεφύκασιν δὲ οἱ σοφισταὶ πολεμίοις χρῆσθαι ταῖς ἐν αὐτοῖς δυνάμεσι, λόγων ἐνθυμήμασι καὶ βουλευμάτων λόγοις ἀντιστατούντων καὶ μηδαμῇ μηδαμῶς συναδόντων· ἀποκναίουσι γοῦν ἡμῶν τὰ ὄντα, τὴν δικαιοσύνην κοινωνικόν, τὴν σωφροσύνην συμφέρον, τὴν ἐγκράτειαν ἀστεῖον, τὴν εὐσέβειαν ὠφελιμώτατον, τὴν ἄλλην ἀρετὴν ὑγιεινιώτατον τε καὶ σωτήριον ἀποφαίνοντες, καὶ πάλιν τὴν ἀδικίαν

ἄσπονδον, τὴν ἀκολασίαν νοσερόν, τὴν ἀσέβειαν ἔκθεσμον, τὴν ἄλλην κακίαν βλαβερώτατον διεξιόντες· **73.** καὶ ὅμως τὰ ἐναντία τοῖς λεγομένοις φρονούντες οὐ παύονται, ἀλλ' ὅταν φρόνησιν καὶ σωφροσύνην καὶ δικαιοσύνην καὶ εὐσέβειαν ὑμῶσι, τότε δὴ μάλιστα ἀφραίνοντες ἀκολασταίνοντες ἀδικοῦντες ἀσεβοῦντες πάνθ' ὡς ἔπος εἶπεῖν ἀνθρώπεια καὶ θεῖα συγχέοντές τε καὶ ἀνατρέποντες εὐρίσκονται. **74.** πρὸς οὓς εἶποι τις ἂν ὀρθῶς, ὅπερ καὶ ὁ χρησμός ἔφη τῷ Κάιν· τί ἐποιήσατε; τί εἰργάσασθε αὐτοὺς ἀγαθόν; τί οἱ τοσοῦτοι περὶ ἀρετῆς λόγοι τὴν ὑμετέραν ψυχὴν ὠφέλησαν; τί τοῦ βίου μικρὸν ἢ μέγα μέρος ἐπληρωθώσασθε; τί δ'; οὐχὶ τὰναντία διαβολὰς καθ' αὐτῶν ἀληθεῖς ἠρᾶνίσσατε, ὅτι συνιέντες τὰ καλὰ καὶ τῷ λόγῳ φιλοσοφοῦντες ἐρμηνεῖς μὲν ἀριστοὶ γεγόνατε, τὰ δ' αἰσχίστα καὶ φρονούντες καὶ ἐπιτηδεύοντες ἀεὶ ἀλίσκεσθε; οὐ μὴν ἔτι γε ἐν ταῖς ὑμετέραις ψυχαῖς τέθηκε τὰ καλὰ, ζωπυρηθέντων κακῶν; **75.** διὰ τοῦτο ἕκαστος ὑμῶν οὐ περίεστιν. ὡσπερ γὰρ μουσικοῦ τινος ἢ γραμματικοῦ τελευτήσαντος ἢ μὲν ἐν ἰ τοῖς ἀνδράσι μουσικὴ καὶ γραμματικὴ συνέφθαρται, αἱ δὲ τούτων ἰδέαι μένουσι καὶ τρόπον τινὰ βιοῦσιν ἰσοχρόνιοι τῷ κόσμῳ, καθ' ἃς οἱ τε ὄντες καὶ οἱ μέλλοντες διαδοχαῖς ταῖς εἰσαεὶ μουσικοὶ τε καὶ γραμματικοὶ γενήσονται, οὕτως καὶ τὸ ἐν τινι φρόνιμον ἢ σῶφρον ἢ ἀνδρεῖον ἢ δίκαιον ἢ συνόλως σοφὸν ἂν ἀναιρεθῆ, οὐδὲν ἦττον ἐν τῇ τοῦ παντός ἀθανάτῳ φύσει φρόνησις ἀθάνατος καὶ ἀρετὴ σύμπασα ἀφθαρτος ἐστηλίτευται, καθ' ἣν καὶ νῦν εἰσὶν ἀστειοὶ τινες καὶ αὐθις γενήσονται. **76.** εἰ μὴ καὶ ἀνθρώπου τινὸς τῶν ἐν μέρει θάνατον φθορὰν ἐργάσασθαι φήσομεν ἀνθρωπότητι, ἦν εἴτε γένος εἴτε ἰδέαν εἴτε ἐννόημα εἶθ' ὅ τί ποτε χρὴ καλεῖν οἱ ζητητικοὶ τῶν κυρίων ὀνομάτων εἰσονται. μίᾳ σφραγίδι πολλάκις μυρίας ὄσας ἀπείρους οὐσίας τυπώσασα πάντων ἔστιν ὅτε τῶν τύπων ἐξιτήλων αὐταῖς οὐσίαις γενομένων ἐν τῇ ἑαυτῆς φύσει μηδὲν βλαβεῖσα κατὰ χώραν ἔμεινεν. **77.** εἶτ' οὐκ οἰόμεθα τὰς ἀρετάς, κἂν πάντες οἱ χαρακτῆρες, οὓς ἐνεσημήναντο ταῖς τῶν προσεληλυθότων ψυχαῖς, ὑπὸ μοχθηρᾶς διαίτης ἢ τινος ἐτέρας ἐξ αἰτίας ἐξίτηλοι γένωνται, τὴν ἀκήρατον ἑαυτῶν καὶ ἀφθαρτον φύσιν εἰσαεὶ σχήσειν; οὐκ εἰδότες οὖν οἱ παιδείας ἀμύητοι διαφορὰς οὐθ' ὅλων πρὸς μέρη οὔτε γενῶν πρὸς εἶδη οὔτε τὰς ἐν τούτοις ὁμωνυμίας πάντα διὰ πάντων συγχέουσι καὶ φύρουσι. **78.** διὸ πᾶς φίλαντος, ἐπίκλησιν Κάιν, διδασκλήτῳ ὅτι τὸ ὁμώνυμον τοῦ Ἀβελ ἀνήρηκε, τὸ εἶδος, τὸ μέρος, τὸν ἀπεικονισθέντα τύπον, οὐ τὸ ἀρχέτυπον, οὐ τὸ γένος, οὐ τὴν ἰδέαν, ἅπερ οἶεται μετὰ ζῶων ἀφθαρτα ὄντα συνεφθαρκεῖναι. λεγέτω δὴ τις κατακερτομῶν αὐτὸν κάπιχλευάζων· τί πεποίηκας, ὦ κακόδαιμον; οὐχ ἦν μὲν δοκεῖς ἀνηρηκεῖναι φιλόθεον δόξαν, ζῆ παρὰ θεῶ; σαυτοῦ δὲ γέγονας αὐθέντης, ὦ μόνῳ βιοῦν ἀνυπαιτιῶς ἠδύνασο ἐξ ἐνέδρας ἀνελόν.

XXII

79. Πάνυ δὲ πεφώνηται καὶ πρὸς κάλλος ἐρμηνείας καὶ πρὸς νοημάτων εὐρεσιν τὰ ἐπιλεγόμενα ταῦτα· “φωνὴ αἵματος τοῦ ἀδελφοῦ σου βοᾷ πρὸς μὲ ἐκ τῆς γῆς” (Gen. 4, 10). ἢ μὲν οὖν κατὰ τὴν φράσιν ὑψηγορία πᾶσι τοῖς μὴ λόγων ἀμυήτοις γνώριμος· τὰ δ' ἐμφαινόμενα νοήματα, ὡς ἂν οἰοί τε ὤμεν, ἐπισκεψώμεθα, καὶ πρότερόν γε περὶ τοῦ αἵματος. **80.** πολλαχοῦ μὲν γὰρ τῆς νομοθεσίας οὐσίαν τῆς ψυχῆς ἀποφαίνεται τὸ αἶμα λέγων ἄντικρυς· “ἢ γὰρ ψυχὴ πάσης σαρκὸς αἷμά ἐστιν” (Lev. 17, 11 al.)· ὁπότε δὲ πρῶτον μετὰ τὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν μεταξὺ γενέσειν ἐδημιούργει ἰ <τόν> ἀνθρωπον ὁ ζωοπλάστης, φησὶν ὅτι “ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνεῦμα ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἀνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν” (Gen. 2, 7), πάλιν διὰ τούτου παριστάς, ὅτι πνεῦμά ἐστιν ἢ ψυχῆς οὐσία. **81.** καὶ μὴν τῶν ἐξ ἀρχῆς ὑποθέσεων ἄκρως εἶωθε διαμεμνησθαι, τὰ ἀκόλουθα καὶ ὁμολογούμενα τοῖς προτέροις δικαίων ἐφαρμόττειν· οὐκ ἂν οὖν πνεῦμα ψυχῆς οὐσίαν προειπῶν αἷμα διαφέρον σῶμά τι αὐθις ἔλεγεν, εἰ μὴ πρὸς τι τῶν ἀναγκαιοτάτων καὶ συνεκτικωτάτων τὴν ἀναφορὰν ἐποιεῖτο. **82.** τί οὖν λεκτέον; ἕκαστον ἡμῶν κατὰ τὰς προσεχεῖς τομὰς ἀριθμῶ δύο εἶναι συμβέβηκε, ζῶόν τε καὶ ἀνθρωπον· ἐκατέρῳ δὲ τούτων συγγενῆς δύναμις τῶν κατὰ ψυχὴν ἀποκεκλήρωται, τῷ μὲν ἢ ζωτικῇ, καθ' ἣν ζῶμεν, τῷ δ' ἢ λογικῇ, καθ' ἣν λογικοὶ γεγόναμεν· τῆς μὲν οὖν ζωτικῆς μετέχει καὶ τὰ ἄλογα, τῆς δὲ λογικῆς οὐ μετέχει μὲν, ἀρχεὶ δὲ ὁ θεός, ἢ τοῦ πρεσβυτάτου λόγου πηγῆ.

XXIII

83. ἡ μὲν οὖν κοινὴ πρὸς τὰ ἄλογα δύνამεις οὐσίαν ἔλαχεν αἷμα, ἡ δὲ ἐκ τῆς λογικῆς ἀπορρῦσαι πηγῆς τὸ πνεῦμα, οὐκ ἄερα κινούμενον, ἀλλὰ τύπον τινὰ καὶ χαρακτῆρα θείας δυνάμεως, ἣν ὀνόματι κυρίῳ Μωυσῆς εἰκόνα καλεῖ, δηλῶν ὅτι ἀρχέτυπον μὲν φύσεως λογικῆς ὁ θεὸς ἐστὶ, μίμημα δὲ καὶ ἀπεικόνισμα ἄνθρωπος, οὐ τὸ διφυῆς ζῶον, ἀλλὰ τὸ τῆς ψυχῆς ἄριστον εἶδος, ὃ νοῦς καὶ λόγος κέκληται. 84. διὰ τοῦτο σαρκὸς μὲν ψυχὴν φησι τὸ αἷμα, εἰδὼς ὅτι ἡ σαρκῶν φύσις νοῦ μὲν οὐ μεμοίραται, ζωῆς δὲ καθάπερ καὶ ὅλον ἡμῶν τὸ σῶμα μετέχει, ἀνθρώπου δὲ ψυχὴν πνεῦμα ὀνομάζει, ἄνθρωπον οὐ τὸ σύγκριμα καλῶν, ὡς ἔφην, ἀλλὰ τὸ θεοειδὲς ἐκεῖνο δημιουργημα, ᾧ λογιζόμεθα, οὐ τὰς ρίζας εἰς οὐρανὸν ἔτεινε καὶ τῆς ὑστάτης τῶν λεγομένων ἀπλανῶν ἀψίδος ἐξῆψε. 85. μόνον γὰρ δὴ τῶν ἐπὶ γῆς φυτὸν οὐράνιον ὁ θεὸς ἄνθρωπον εἰργάσατο, τῶν μὲν ἄλλων τὰς κεφαλὰς πηξάμενος ἐν χέρσῳ – κατωκάρῳ γὰρ πάντα –, ἀνθρώπου δὲ εἰς τὸ ἄνω προαγαγῶν, ἵνα τὰς τροφὰς ὀλυμπίους καὶ ἀφθάρτους ἀλλὰ μὴ γεῶδεις καὶ φθαρτὰς ἔχοι παρὰ καὶ τοῦ σώματος ἡμῶν τὸ μὲν ὅσον ἀναισθητότατον πλείστον ἀποστήσας λογισμοῦ τὰς βάσεις γῆ προσεερίζου, τὰς δὲ νοῦ δορυφόρους αἰσθήσεις καὶ αὐτὸν ἐκεῖνον πορρωτάτω μὲν τῶν περὶ γῆν ἐξώκισε, ταῖς δὲ ἰ ἀέρος καὶ οὐρανοῦ περιόδοις ἀφθάρτοις οὐσαὶ ἐνεδήσατο.

XXIV

86. μηκέτ' οὖν ἀπορῶμεν, πῶς ἔννοϊαν ἔλαβεν ἄνθρωπος θεοῦ τοῦ ἀειδοῦς, οἱ Μωυσέως γνώριμοι τὴν γὰρ αἰτίαν χρησῶ μαθῶν αὐτὸς ἡμῖν ὑφηγήσατο. ἔλεγε δὲ ὧδε· ψυχὴν οὐδεμίαν τῷ σώματι ὁ ποιῶν εἰργάζετο ἱκανὴν ἐξ ἑαυτῆς τὸν ποιητὴν ἰδεῖν, λογισάμενος δὲ μεγάλα ὀνήσειν τὸ δημιουργημα, εἰ λάβοι τοῦ δημιουργήσαντος ἔννοϊαν – εὐδαιμονίας γὰρ καὶ μακαριότητος ὅρος οὗτος –, ἄνωθεν ἐνέπνει τῆς ἰδίου θεϊότητος· ἡ δ' ἀόρατος ἀοράτῳ ψυχῇ τοὺς ἑαυτῆς τύπους ἐνεσφαγίζετο, ἵνα μὴδ' ὁ περιγίειος χῶρος εἰκόνας ἀμοιρήσῃ θεοῦ. 87. ὁ δ' ἀρχέτυπον οὕτως ἦν ἄρα ἀειδὲς, ὥστε καὶ ἡ εἰκὼν οὐχ ὀρατὴ, τυπωθεῖσα μέντοι κατὰ τὸ παράδειγμα οὐκέτι θνητὰς ἀλλ' ἀθανάτους ἔννοϊας ἐδέχετο· πῶς γὰρ ἂν θνητὴ φύσις μένειν ἅμα καὶ ἀποδημεῖν ἠδύνατο ἢ τὰ ἐνταῦθα καὶ τὰ ἐτέρωθι καθορᾶν ἢ θάλατταν μὲν περιπλεῖν ἅπασαν, γῆν δὲ ἄχρι περάτων ἐπέρχεσθαι, ἢ νόμων καὶ ἐθῶν ἢ συνόλων πραγμάτων καὶ σωμάτων ἐφάπτεσθαι; ἢ δίχα τῶν ἐπιγείων καὶ τὰ μετάρσια καταλαμβάνειν, ἄερα καὶ τροπὰς αὐτοῦ καὶ καιρῶν ιδιότητος καὶ ὅσα ταῖς ἐτησίαις ὥραις καινουροῦμένά τε κἄξ ἔθους ἀποτελεῖται; 88. ἡ πάλιν δι' ἀέρος εἰς οὐρανὸν ἀπὸ γῆς ἀνίπτασθαι καὶ τὰς ἐν οὐρανῷ φύσεις ἐξετάζειν, ὡς ἔχουσιν, ὡς κινοῦνται, τίνες ὅροι τῆς κινήσεως ἀρχῆς καὶ τέλους αὐταῖς, πῶς ἀλλήλαις τε καὶ τῷ παντὶ κατὰ τι συγγενείας δίκαιον ἀρμόζονται; τέχνας τε καὶ ἐπιστήμας ἐπινοῆσαι, ὅσαι τὰ τε ἐκτὸς δημιουργοῦσι καὶ τὰ περὶ σῶμα καὶ ψυχὴν, ὡς ἐκάτερον βελτιωθήσεται, πραγματεύονται, καὶ μυρία ἄλλα, ὧν οὔτε ἀριθμὸν οὔτε φύσιν λόγῳ περιλαβεῖν εὐπορον; 89. μόνον γὰρ αὐτὸ τῶν παρ' ἡμῖν ὁ νοῦς ἄτε πάντων ὠκυδρομώτατος καὶ τὸν χρόνον, ἐν ᾧ γίνεσθαι δοκεῖ, φθάνει καὶ παραμείβεται, κατὰ ἀοράτους δυνάμεις ἀχρόνως τοῦ τε παντὸς καὶ μερῶν καὶ τῶν τούτων αἰτίων ἐπιψαύων. ἤδη δὲ οὐ μόνον ἄχρι τῶν γῆς καὶ θαλάττης ἀλλὰ καὶ ἀέρος καὶ οὐρανοῦ περάτων ἐλθῶν οὐδ' ἐνταῦθα ἔστη, βραχὺν ὅρον τοῦ συνεχοῦς καὶ ἀπαύστου δρόμου νομίσας τὸν κόσμον εἶναι, προσωτέρω δὲ χωρῆσαι γλιχόμενος καὶ τὴν ἀκατάληπτον θεοῦ φύσιν, ὅτι μὴ πρὸς τὸ εἶναι μόνον, καταλαβεῖν, ἦν δύνηται. 90. πῶς οὖν εἰκὸς βραχὺν οὕτως ὄντα τὸν ἀνθρώπινον νοῦν μήνιγγι ἢ καρδίᾳ, βραχέσιν ὄγκοις, ἐγκατελιμμένον μέγεθος οὐρανοῦ καὶ κόσμου ἰ χωρῆσαι τοσοῦτον, εἰ μὴ τῆς θείας καὶ εὐδαίμονος ψυχῆς ἐκείνης ἀπόσπασμα ἦν οὐ διαιρετόν; τέμνεται γὰρ οὐδὲν τοῦ θεοῦ κατ' ἀπάρτησιν, ἀλλὰ μόνον ἐκτείνεται. διὸ μεμοιραμένος τῆς ἐν τῷ παντὶ τελειότητος, ὅταν ἔννοῃ κόσμον, τοῖς πέρασι τοῦ παντὸς συνευρύνεται ῥῆξιν οὐ λαμβάνων· ὀλκὸς γὰρ ἡ δύνάμις αὐτοῦ.

XXV

91. Ταῦτα μὲν οὖν ὡς ἐν βραχέσιν εἰρήσθω περὶ οὐσίας ψυχῆς. τὸ δὲ “φωνὴν αἵματος βοᾶν” (Gen. 4, 10) κατ' ἀκόλουθον οὕτως ἀποδώσομεν. τῆς ἡμετέρας ψυχῆς τὸ μὲν ἄφωνόν ἐστὶ, τὸ δὲ φωνῆεν· τὸ μὲν ἄλογον ἄφωνον, φωνῆεν δ' ὅσον λογικόν, ὃ δὴ μόνον ἔννοϊαν εἴληφε θεοῦ· τοῖς γὰρ ἄλλοις μέρεσιν οὔτε θεὸν οὔτε τι νοητὸν καταλαβεῖν δυνάμεθα. 92. τῆς οὖν ζωτικῆς δυνάμεως, ἧς τὸ οὐσιῶδες αἷμα, μοιρὰ τις ἐξαιρέτον ἔσχε γέρας φωνῆν καὶ λόγον, οὐ τὸ διὰ στόματος καὶ γλώττης ῥέον νᾶμα, ἀλλὰ τὴν

πηγήν, ἀφ' ἧς αἱ τοῦ προφορικοῦ δεξαμεναὶ πληροῦσθαι πεφύκασιν· ἡ δὲ πηγή νοῦς ἐστὶ, δι' οὗ τὰς πρὸς τὸν ὄντα ἐντεύξεις καὶ ἐκβοήσεις τῇ μὲν ἐκόντες τῇ δὲ καὶ ἄκοντες ἀναφθεγγόμεθα. **93.** ὁ δὲ ἄτε ἀγαθὸς ὢν καὶ ἴλεως τοὺς ἰκέτας οὐκ ἀποστρέφεται, καὶ μάλισθ' ὅταν ἐπὶ τοῖς Αἰγυπτίοις ἔργοις καὶ πάθει στενάζοντες ἀψευδῶς καὶ ἀπλάστως ἐκβοῶσι· τότε γὰρ ἀναβαίνειν φησὶ Μωυσῆς τοὺς λόγους αὐτῶν πρὸς τὸν θεόν (Exod. 2, 23), τὸν δὲ ἐπακούσαντα ῥύεσθαι τῶν παρεστώτων κακῶν. **94.** ταῦτα δὲ πάντα γίνεσθαι, ὅταν ὁ βασιλεὺς Αἰγύπτου τελευτήσῃ· τὸ παραδοξότατον· εἰκὸς γὰρ ἦν ἀποθανόντος τυράννου χαίρειν καὶ γεγηθέναι τοὺς τυραννουμένους· ἀλλὰ τότε λέγονται στενάζειν· “μετὰ γὰρ τὰς ἡμέρας τὰς πολλὰς ἐκείνας ἐτελεύτησεν ὁ βασιλεὺς Αἰγύπτου, καὶ κατεστέναξαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ” (ibid.). **95.** πρὸς μὲν οὖν τὸ ῥητὸν ἢ λέξις τὸ εὐλογον οὐ περιέχει, πρὸς δὲ τὰς ἐν ψυχῇ δυνάμεις τὸ κατ' αὐτὴν ἀκόλουθον εὐρίσκεται. ὁ γὰρ ἀνασκιδνάς καὶ ἀπορρίπτων τὰς περὶ τῶν καλῶν δόξας ὅταν ἐν ἡμῖν ζωπυρῆται Φαραὼ καὶ ὑγιαίνειν δοκῆ, εἰ δὴ τινα τῶν φαύλων ὑγιαίνειν λεκτέον, τὴν ἡδονὴν ἀποδεχόμεθα ἐγκράτειαν πέραν ὄρων ἐλαύνοντες· ὅταν δὲ ἀπόκρατος γένηται καὶ τρόπον τινὰ τελευτήσῃ ὁ τοῦ βδελυρῶς καὶ ἀσελγῶς ζῆν αἴτιος, τὸν σῶφρονα ἐναυγασθέντες βίον μετακλαίωμεν καὶ μεταστένομεν τῆς παλαιᾶς διαίτης ἑαυτοῦς, ὅτι ἡδονὴν ἀρετῆς προτιμήσαντες θνητὸν βίον ἀθανάτω ἐπεζεύξαμεν· λαβὼν δ' οἶκτον τῆς συνεχοῦς ἡμῶν ὀλοφύρσεως ὁ μόνος ἰεὺς εὐμενῆς προσίεται ψυχὰς ἰκέτιδας, τὸν δὲ ἐπισεισθέντα τῶν παθῶν Αἰγύπτου σκηπτὸν ῥαδίως ἀπωθεῖται.

XXVI

96. τῷ δὲ μὴ δεχομένῳ μετάνοιαν Κάιν δι' ὑπερβολὴν ἄγους ἀδελφοκτονίας οἰκειοτάτας ἀρὰς τίθεται πρῶτον μὲν γὰρ φησὶν αὐτῷ· “καὶ νῦν ἐπικατάρατος σὺ ἀπὸ τῆς γῆς” (Gen. 4, 11), δηλῶν πρῶτον ὅτι οὐχὶ νῦν ὅτε ἐδολοφόνησεν ἐναγῆς καὶ ἐπάρατός ἐστιν, ἀλλὰ καὶ πρότερον ὅτε ἐβούλευσε τὸν φόνον, τῆς γνώμης ἴσον τῷ τελείῳ δυναμένης. **97.** ἕως μὲν γὰρ τὰ αἰσχροῦ μόνον ἐννοοῦμεν κατὰ ψιλὴν τοῦ νοῦ φαντασίαν, τότε τῆς διανοίας <οὐκ> ἔσμεν ὑποχοί, δύναται γὰρ καὶ ἀκουσίως ἢ ψυχῇ τρέπεσθαι· ὅταν δὲ προσγένηται τοῖς βουλευθεῖσιν ἢ πρᾶξις, ὑπαίτιον γίνεται καὶ τὸ βουλευσασθαι, τὸ γὰρ ἐκουσίως διαμαρτάνειν ταύτη μάλιστα διαγνωρίζεται. **98.** κατάρατον δὲ φησὶ τὸν νοῦν οὐκ ἀπ' ἄλλου τινὸς ἢ ἀπὸ τῆς γῆς ἔσεσθαι· τῶν γὰρ χαλεπωτάτων αὐτοῦ συμφορῶν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῶν γεῶδες αἴτιον εὐρίσκεται· τὸ γοῦν σῶμα ἢ νόσω χρησάμενον τὰς ἀφ' ἑαυτοῦ προσβαλὸν κῆρας ἄσης καὶ ἀδημονίας αὐτὸν ἐνέπλησεν ἢ πιανθὲν ἀμέτρως ἀπολαύσει ἡδονῶν ἀμβλυτέρας τὰς εἰς τὸ καταλαμβάνειν ἀκμὰς ἀπειργάσατο. **99.** καὶ μὲν δὴ ἐκάστη τῶν αἰσθήσεων δεκτικὴ βλάβης ἐστίν· ἢ γὰρ κάλλος ἰδῶν ἔρωτος ἐτρώθη δεινοῦ πάθους βέλεσιν ἢ θάνατον ἀκούσας γένει προσήκοντός τινος ὑπὸ λύπης ἐκάμφθη· πολλάκις δὲ καὶ γεῦσις αὐτὸν κατέβαλεν ἀηδέσι χυλοῖς αἰκισαμένη ἢ πλήθει ἡδέων βαρύνασα· τῶν μὲν γὰρ πρὸς συνουσίαν οἰστρων τί δεῖ μεμνήσθαι· πόλεις ὅλας καὶ χώρας καὶ κλίματα μεγάλα γῆς οὗτοι διέφθειραν, ὧν μάρτυς ἢ ποιητῶν καὶ συγγραφέων πληθὺς σχεδὸν ἅπαντα.

XXVII

100. τὸν δὲ τρόπον, καθ' ὃν ἀπὸ τῆς γῆς κατάρατος ὁ νοῦς γίνεται, προσυπογράφει λέγων· “ἢ ἔχανε τὸ στόμα αὐτῆς δέξασθαι τὸ αἷμα τοῦ ἀδελφοῦ σου” (Gen. 4, 11). χαλεπὸν γὰρ διοιχθῆναι τε καὶ ἀνευρυνθῆναι τὰ τῶν αἰσθήσεων στόμια, ὡς ἀχανέσιν αὐτοῖς τὴν τῶν αἰσθητῶν φορὰν ποταμοῦ πλημμυροῦντος δίκην ἐπιχεισθαι, μηδενὸς τὴν βίαιον ὀρμὴν ἀνωθοῦντος· τότε γὰρ ἐγκαταποθεῖς ὁ νοῦς τοσοῦτῳ κλύδωνι βύθιος εὐρίσκεται, μηδ' ὅσον ἀνανήξασθαι καὶ ὑπερκῦψαι δυνάμενος. **101.** ἀλλὰ χρὴ τούτων ἐκάστῳ καταχρησθαι μὴ πρὸς ἃ δύναται μᾶλλον ἢ πρὸς τὰ βέλτιστα· δύναται μὲν γὰρ πάνθ' ὁρᾶν χρώματα καὶ σχήματα ἢ ὄψις, ἀλλ' ὁράτω τὰ φωτὸς, μὴ σκότους, ἄξια· δύναται δὲ καὶ τὸ οὖς πασῶν ἀντιλαμβάνεσθαι φωνῶν, ἀλλ' ἐνίων παρακουέτω, μυρία γὰρ τῶν λεγομένων αἰσχροῦ· μηδ' ὅτι γεύσεώς ἰσοι μεταδέδωκεν ἢ φύσις, ὧ τετυφωμένε, τρόπον αἰθυίης πάντων ἀπλήστως ἐμφοροῦ· πολλὰ γὰρ τῶν οὐ τροφίμων μόνον ἀλλὰ καὶ περιττῶν νόσους μετὰ χαλεπῆς ὠδίνος ἔτεκε· **102.** μηδ' ὅτι μερῶν τῶν πρὸς γονὰς ἠξιώθης ἔνεκα τῆς διαμονῆς τοῦ παντός, φθορὰς καὶ μοιχείας καὶ τὰς ἄλλας οὐκ εὐαγεῖς μίξεις μετέρχου, ἀλλ' ὅσαι μετὰ νόμου τὸ ἀνθρώπων σπεύρουσί τε καὶ φυτεύουσι γένος· μηδ' ὅτι γλώττης καὶ στόματος καὶ φωνητηρίων ὀργάνων μεμοίρασαι, πάντ' ἐκλάλει, καὶ τὰ ἄρρητα· τὸ γὰρ ἐχεμυθεῖν ἐστὶν ὅπου χρῆσιμον, καὶ μοι δοκοῦσιν οἱ μαθόντες λέγειν

μεμαθηκέναι καὶ ἡσυχάζειν, τῆς αὐτῆς δυνάμεως περιποιούσης ἑκάτερον, οἱ δ' ὅσα μὴ προσήκε διεξιόντες οὐ δύναμιν λόγων ἀλλ' ἡσυχίας ἀσθένειαν ἐπιδείκνυσθαι. **103.** διὸ σπουδάζωμεν ἕκαστον τῶν εἰρημένων στομιῶν καταδεῖν τοῖς ἀρρήκτοις ἐγκρατείας δεσμοῖς· “ὅσα γὰρ οὐχὶ δεσμῶ καταδεῖται” φησὶ Μωυσῆς ἐν ἐτέροις (Num. 19, 15) “ἀκάθαρτα εἶναι,” ὡς ἂν τοῦ κεχαλάσθαι καὶ κεχηνέναι καὶ λελύσθαι τὰ ψυχῆς μέρη κακοδαιμονίας αἰτίου, τοῦ δὲ συνῆχθαι καὶ συνεσφίγχθαι ὀρθὸν καὶ βίον καὶ λόγον ἐργαζομένου. τὸν ἄθεον οὖν καὶ ἀσεβῆ Κάιν δεόντως καταρᾶται, ὅτι τοὺς φωλεοὺς τοῦ συγκρίματος διοίξας ἐπικέχνηε πᾶσι τοῖς ἐκτός, εὐχόμενος δι' ἀπληστίαν δέξασθαι τε αὐτὰ καὶ χωρῆσαι ἐπ' ὀλέθρῳ τοῦ φιλοθέου δόγματος Ἄβελ.

XXVIII

104. Ἐργάζεται διὰ τοῦτο τὴν γῆν (Gen. 4, 12), οὐ γεωργήσει· γεωργὸς μὲν γὰρ πᾶς τεχνίτης, ὅτι τέχνη καὶ ἡ γεωργία, πολλοὶ δὲ τῶν ἰδιωτῶν γεωπόνοι τὴν ἄνευ ἐμπειρίας ἕνεκα τῶν ἀναγκαίων μετιόντες ὑπηρεσίαν· οὗτοι μὲν οὖν ἐν οἷς δρῶσι πολλὰ βλάπτουσιν ἐπιστάτου μὴ τυχόντες· ἅ δ' ἂν καὶ εὐ ἐργάσωνται, κατὰ τύχην, οὐ σὺν λόγῳ, κατορθοῦσι· τὰ δὲ τῶν γεωργῶν τὰ μετ' ἐπιστήμης ἐνεργούμενα πάντ' ἐστὶν ἐξ ἀνάγκης ὠφέλιμα. **105.** τούτου χάριν ὁ νομοθέτης τῷ δικαίῳ Νῶε τὴν γεωργικὴν ἀνήψε τέχνην (Gen. 9, 20), ἐκδιδάσκων ὅτι καθάπερ γεωργὸς ἀγαθὸς ὁ σπουδαῖος τῆς τε ἀγρίας ὕλης τὰ μὲν ὅσα βλαβερὰ ἔρνη πρὸς παθῶν ἢ κακιῶν φυτευθέντα ἐκκόπτει, τὰ δ' ὅσα μὴ καρποτόκα μὲν δύναται δὲ ἀντὶ τείχους φραγμὸς εἶναι ψυχῆς ὀχυρώτατος ἐᾷ, καὶ πάλιν αὐτῆς ἡμέρου πάσης κατὰ διαφέροντας καὶ οὐχὶ τοὺς αὐτοὺς τρόπους ἐπιμελεῖται, τῶν μὲν ἀφαιρῶν, τοῖς δὲ προστιθείς, καὶ τὰ μὲν εἰς μέγεθος αὔξων, τὰ δὲ εἰς βραχύτητα συντέμνων· **106.** ἤδη δὲ καὶ ἄμπελον ἰδὼν εὐθηνούσαν τὰς κληματίδας ἔτεινε κατὰ γῆς, τάφρους ὀρυζάμενος καὶ τὸν χοῦν αὐθις ἐπενεγκών· αἱ δ' ἀντὶ ἰ μερῶν ὄλαι καὶ ἀντὶ θυγατέρων μητέρες οὐκ εἰς μακρὰν ἐγίνοντο, ἔτι καὶ τῆς φύσει μητρὸς ἀποδύσασαι τὸ γῆρας· παυσαμένη γὰρ τοῦ διανέμειν καὶ κατακερματίζειν τὴν τροφήν πολλοῖς ἐκγόνοις ἅτε ἱκανοῖς γεγονόσιν ἐξ ἑαυτῶν τρέφεσθαι, παρ' ἣν αἰτίαν λιμώττουσα ἡσθένει, μόλις διακορῆς ἐγένετο, ὡς πιανθεῖσαν πάλιν ἀνηβῆσαι. **107.** ἕτερον δὲ ἐθεασάμην, ὅς τῶν ἡμέρων δένδρων οὐκ εὐγενὲς ὁ μὲν ὑπερεῖχε τῆς γῆς ἔρνος ἔτεμε, μικρὸν δ' ὅσον πρὸς αὐταῖς ῥίζαις ἀνέχον εἶασε, λαβὼν δ' ἀπ' εὐγενοῦς ἑτέρου κλάδον εὐφυᾶ τὸν μὲν ἄχρι τῆς ἐντεριώνης καθ' ἓν μέρος ἀπέξεσε, τὸ δὲ πρὸς ταῖς ῥίζαις οὐ κατὰ πολλοῦ βάθους ἐντεμών, ἀλλ' ὥστε διαστήσαι μόνον τὴν ἔνωσιν, τὸ ἀπεξεσμένον ὑπενεγκῶν ἐνηρμόσατο τῷ διαστήματι· **108.** ἐξ ὧν ἀμφοτέρων μία δένδρου φύσις ἠνωμένη γίνεται, ἑκατέρου μέρους ἀντίδοσιν τῆς ὠφελείας θατέρῳ ποιουμένου· αἱ μὲν γὰρ ῥίζαι τὸν ἐφαρμοσθέντα τρέφουσι καὶ κωλύουσιν ἀφαναίνεσθαι κλάδον, ὁ δ' εὐκαρπῖαν ἀμοιβὴν τροφῆς ἀντιχαρίζεται ταύταις. ἔστι δὲ καὶ ἄλλα μυρία τῶν κατὰ γεωργίαν τεχνικῶν ἔργα, ὧν περιττὸν ἐν τῷ παρόντι μεμνησθαι· τοῦ γὰρ διαφορὰν ἐνδείξασθαι μόνον ἐργάτου γῆς καὶ γεωργοῦ χάριν ταῦτ' ἐμικύναμεν.

XXIX

109. ὁ μὲν δὴ φαῦλος τὸ γεῶδες σῶμα καὶ τὰς συγγενεῖς αἰσθήσεις αὐτῷ καὶ ὅσα ἐκτός αἰσθητὰ ἐργαζόμενος ἀτέχνως οὐ παύεται, καὶ βλάπτει μὲν τὴν παναθλίαν ψυχὴν ἑαυτοῦ, βλάπτει δὲ καὶ ὁ δοκεῖ μάλιστα ὠφελεῖν τὸ ἴδιον σῶμα· τῷ δὲ σπουδαίῳ – τέχνης γὰρ ἐμπειρὸς γεωργικῆς ἐστὶν – ἡ ὕλη πᾶσα τεχνικῶς καὶ σὺν λόγῳ μεθοδεύεται. **110.** ὅταν μὲν γε αἱ αἰσθήσεις ἐξυβρίζωσι πρὸς τὰ ἐκτός αἰσθητὰ μετὰ ἀκατασχέτου ῥύμης ἐκφερόμεναι, μηχανῆ τινὶ ὧν ἡ τέχνη κατεσκευάσατο ὀραδίως στέλλονται· ὅταν δὲ παλμῶδες ἐν ψυχῇ πάθος ὠμὸν γένηται κνησμοὺς καὶ γαργαλισμοὺς ἐξ ἡδονῆς καὶ ἐπιθυμίας ἢ πάλιν δηγμοὺς τε καὶ πτοίας ἐκ φόβου καὶ λύπης ἐμποιοῦν, προευντροπισθέντι σωτηρίῳ πεπαίνεται φαρμάκῳ· καὶ μὴν εἰ τις ἐπινεμομένη κακία μηκύνεται, τῆς ἐν σώματι ἐρπηνώδους ἀδελφῆ νόσου, λόγῳ τομῆι τῷ κατ' ἐπιστήμην τέμνεται. **111.** τὸν μὲν δὴ τρόπον τοῦτον τὰ τῆς ἀγρίας ὕλης τιθασεύεται, τῶν δ' ἡμέρων καὶ καρποτόκων ἀρετῶν τὰ φυτὰ πάντα βλαστὰ μὲν ἔχει τὰ ἐπιτηδεύματα, καρπὸν δὲ τὰς καλὰς πράξεις· ὧν ἕκαστον ἢ γεωργικῆ ψυχῆς τέχνη συναύξει καὶ τό γε ἐφ' ἑαυτὴν ἦκον μέρος ἀπαθανατίζει ταῖς ἐπιμελείαις.

XXX

112. Ἐναργῶς οὖν ἐπιδέδεικται γεωργὸς μὲν ὁ ἀστεῖος, γεωπόνος δὲ ὁ φαῦλος. καὶ εἶθε μέντοι γεωπονοῦντι αὐτῶ προσετίθει τὴν ἰσχὺν τὸ περὶ αὐτὸν γεῶδες, ἀλλὰ μὴ καὶ τῆς ἰούσης ὑφήρει δυνάμει· λέγεται γὰρ ὅτι “οὐ προσθήσει τὴν ἰσχὺν αὐτῆς δοῦναί σοι” (Gen. 4, 12). **113.** ὁποῖός τις ἀν γένοιτο ἄνθρωπος ἐσθίων μὲν ἢ πίνων αἰεὶ, ἐμπιπλάμενος δὲ μηδέποτε, ἢ ταῖς μετὰ γαστέρα χρώμενος ἡδοναῖς ἐπαλλήλοις καὶ ἔτι ταῖς πρὸς συνουσίαν ὀρέξεσιν ἀκμάζων· ἢ μὲν γὰρ ἔνδεια ἀσθένειαν, ἰσχὺν δ’ ἢ πλήρωσις ἀπεργάζεται· τὸ δ’ ἀκόρεστον ὁ μετ’ ἀφθονίας τῶν ἐπιτηδείων σὺν ἀκρασίᾳ δεινὴ λιμὸς ἐστίν· ἄθλιοι δ’ ὦν μεστοὶ μὲν οἱ ὄγκοι, κεναὶ δ’ αἱ ἐπιθυμίαι καὶ ἔτι διψῶσαι. **114.** ἀλλὰ τοὺς ἐραστὰς ἐπιστήμης ἐν ὧδῃ μεγάλη φησὶν ὅτι “ἀνεβίβασεν ἐπὶ τὴν ἰσχὺν τῆς γῆς, καὶ ἐψώμισε γεννήματα ἀγρῶν” (Deut. 32, 13), δηλῶν ὅτι ὁ μὲν ἄθεος ἀτυχεῖ τοῦ τέλους, ἵνα μᾶλλον ὀδυνᾶται, μὴ προστιθεμένης ἰσχύος οἷς ἐνεργεῖ, τούναντίον δ’ ὑφαίρουμένης, οἱ δὲ μειόντες ἀρετὴν ὑπεράνω τῶν ὅσα γεῶδη καὶ θνητὰ ἰστάμενοι τοῦ κράτους αὐτῶν κατὰ πολλὴν περιουσίαν ἀλογοῦσιν, ἄτε ἡγεμόνι χρυσάμενοι τῆς ἀνόδου θεῶ, ὅς καὶ τὰ γεννήματα τῶν ἀγρῶν εἰς ἀπόλαυσιν καὶ χρῆσιν ὠφελιμωτάτην αὐτοῖς ὀρέγει, τὰς μὲν ἀρετὰς ἀγροῖς, ἃ δ’ ἀποκύουσι γεννήμασι παρὰ τὴν γένεσιν ἀπεικάζων· γίνεται μὲν γὰρ ἐκ φρονήσεως τὸ φρονεῖν, ἐκ δὲ σωφροσύνης τὸ σωφρονεῖν, ἐκ δὲ εὐσεβείας τὸ εὐσεβεῖν, καὶ ἀφ’ ἐκάστης τῶν ἄλλων τὸ κατ’ αὐτὴν ἐνέργημα.

XXXI

115. ταῦτα δὲ ψυχῆς τροφαὶ κυρίως εἰσὶ τῆς θηλάζειν ἱκανῆς, ὡς ὁ νομοθέτης φησὶ, “μέλι ἐκ πέτρας καὶ ἔλαιον ἐκ στερεᾶς πέτρας” (ibid.), πέτραν τὴν στερεὰν καὶ ἀδιάκοπον ἐμφαίνων σοφίαν θεοῦ, τὴν τροφὸν καὶ τιθηνοκόμον καὶ κουροτρόφον τῶν ἀφθάρτου διαίτης ἐφιεμένων. **116.** αὕτη γὰρ οἷα μήτηρ τῶν ἐν κόσμῳ γενομένη τὰς τροφὰς ἐξ ἑαυτῆς εὐθύς ἤνεγκε τοῖς ἀποκηθεῖσιν· ἀλλ’ οὐχ ἅπαντα τροφῆς θείας ἡξιώθη, τὰ δ’ ὅσα τῶν ἐγκόνων ἐπάξια τῶν γεννησάντων εὐρίσκετο· πολλὰ γὰρ ἔσθ’ ἢ λιμὸς ἀρετῆς, ὁ τοῦ περὶ τὰ σιτία καὶ ποτὰ σχετλιώτερος, διέφθειρε. **117.** φέρεται δ’ ἢ τῆς θείας σοφίας πηγὴ τοτὲ μὲν ἡρεμαιοτέρῳ καὶ πραοτέρῳ ρεύματι, τοτὲ δὲ αὖ μετ’ ὀξυτέρου τοῦ τάχους καὶ πλείονος φορᾶς τε καὶ ῥύμης· ὅταν μὲν οὖν ἡρέμα κατέρχεται, μέλιτος γλυκαίνει τὸν τρόπον, ὅταν δὲ μετ’ ὠκύτητος, ἀθρόα ὕλη καθάπερ ἔλαιον ψυχικοῦ γίνεται φωτός. **118.** τὴν πέτραν ταύτην ἐτέρωθι συνωνυμία χρώμενος καλεῖ μάννα, τὸν πρεσβύτατον ἰ τῶν ὄντων λόγον θεῖον, ὅς ὀνομάζεται τὸ γενικώτατον τί, ἀφ’ οὗ δύο ἐγκρίδες, ἢ μὲν ἐκ μέλιτος, ἢ δὲ ἐξ ἐλαίου, γίνονται, τουτέστιν ἀγωγαὶ δύο σφόδρα ἀδιάκριτοι καὶ σπουδῆς ἄξια, κατ’ ἀρχὰς μὲν γλυκύτητα ἐμποιοῦσαι τῶν ἐπιστήμης θεωρημάτων, αὐθις δὲ καὶ φῶς τηλαυγέστατον ἀπαστρέπτουσαι τοῖς μὴ ἀψικώρως κραταιῶς δὲ καὶ παγίως ἐξ ἀδιαστάτου καὶ συνεχοῦς ἐπιμονῆς ἐλλαμβανομένοις ὦν ἐρώσιν. οὗτοι μὲν οὖν, ὡς ἔφην, “ἐπὶ τὴν ἰσχὺν τῆς γῆς ἀναβιβάζονται” (Deut. 32, 13).

XXXII

119. Τῶ δὲ ἀθέῳ Κάιν οὐδὲν ἢ γῆ τῶν εἰς εὐτονίαν προστίθησι, καίτοι μηδὲν ἔξω τῶν περὶ αὐτὴν πραγματευομένων. διὸ καὶ κατ’ ἀκόλουθον “στένων καὶ τρέμων ἐπὶ τῆς γῆς” εὐρίσκεται (Gen. 4, 12), τουτέστι λύπη καὶ φόβος χρώμενος. τοιοῦτος δ’ ὁ φαῦλος κακοδαίμονος βίος, τῶν τεττάρων παθῶν τὰ ὀδυνηρότερα ἀποκεκληρωμένος φόβον τε καὶ λύπην, τὴν μὲν τοῦ στένειν, τὸν δὲ τοῦ τρέμειν συνώνυμον· ἀνάγκη γὰρ ἢ παρεῖναι τι κακὸν ἢ μέλλειν γε τῶ τοιοῦτῳ τοῦ μὲν οὖν μέλλοντος ἢ προσδοκία φόβον, τοῦ δὲ παρόντος ἢ χρῆσις λύπην ἐγέννησεν. **120.** ἀλλ’ ὁ γε μετῶν ἀρετὴν ἐν εὐπαθείαις ἀναλογούσαις ἐξετάζεται ἢ γὰρ περιπεποιήται τάγαθὸν ἢ περιποιήσεται· τὸ μὲν οὖν ἔχειν ἀποτελεῖ χαρὰν, κτημάτων τὸ κάλλιστον, τὸ δὲ σχήσειν προσδοκᾶν τὴν τροφὴν φιλαρέτων ψυχῶν ἐλπίδα, δι’ ἣν ὄκνον μεθιέμενοι σὺν αὐτοκελεύστῳ ἐτοιμότητι πρὸς τὰ καλὰ τῶν ἔργων ἀπαντῶμεν. **121.** ἢ μὲν οὖν ἀποκεκῆκε δικαιοσύνη ψυχῆ γενεὰν ἄρρενα, τὸν δίκαιον λογισμόν, ταύτης τὰ λυπηρὰ πάντα ἐξώκιστα. μαρτυρήσει δ’ ἢ Νῶε γενεαίς – ὁ ἐρμηνεύεται δίκαιος –, ἐφ’ οὗ λέγεται “οὗτος διαναπαύσει ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἔργων ἡμῶν καὶ ἀπὸ τῶν λυπῶν τῶν χειρῶν ἡμῶν καὶ ἀπὸ τῆς γῆς ἣς κατηράσατο κύριος ὁ θεός” (Gen. 5, 29). **122.** πέφυκε γὰρ ἢ δικαιοσύνη πρῶτον μὲν ἀνάπαυλαν ποιεῖν

ἀντὶ καμάτου τὰ μεθόρια κακίας καὶ ἀρετῆς ἐξαδιαφοροῦσα, πλοῦτον καὶ δόξαν καὶ ἀρχὰς καὶ τιμὰς καὶ ὅσα τούτων ἀδελφά, περὶ ἃ πραγματεύεται τὸ πλεῖστον ἀνθρώπων γένος, ἔπειτα λύπας ἀναιρεῖν, αἱ συνίστανται κατὰ τὰς ἐξ ἡμῶν αὐτῶν ἐνεργείας – οὐ γὰρ, ὡς ἔνιοι τῶν ἀσεβῶν, τὸν θεὸν αἴτιον κακῶν φησι Μωυσῆς, ἀλλὰ τὰς ἡμετέρας χεῖρας, συμβολικῶς τὰ ἡμέτερα παριστάς ἐγχειρήματα καὶ τὰς ἐκουσίους τῆς διανοίας πρὸς τὸ χεῖρον τροπὰς –, ἐπὶ πᾶσι μέντοι “ἀπὸ τῆς γῆς ἢς κατηράσατο κύριος ὁ θεὸς” διαναπαύειν·

XXXIII

123. αὕτη δὲ ἐστὶ κακία, ἡ ἢ ταῖς τῶν ἀφρόνων ἐνίδρυνται ψυχαῖς, ἧς καθάπερ νόσου βαρείας ἀποτροπὴ ὁ δίκαιος εὐρίσκεται πανακειάς τυχῶν δικαιοσύνης. ὅταν μέντοι διώσῃται τὰ κακά, χαρᾶς ἀναπίμπλαται, ὡσπερ ἡ Σάρρα· φησὶ γὰρ “γέλωτά μοι ἐποίησε κύριος” καὶ προστίθησιν “ὅς γὰρ ἂν ἀκούσῃ, συγχαρεῖταί μοι” (Gen. 21, 6). **124.** δημιουργὸς γὰρ ὁ θεὸς σπουδαίου γέλωτος καὶ χαρᾶς ἐστίν, ὥστε οὐ γενέσεως πλάσμα τὸν Ἰσαὰκ, ἔργον δὲ τοῦ ἀγενήτου νομιστέον· εἰ γὰρ γέλως μὲν Ἰσαὰκ ἐρμηνεύεται, γέλωτος δὲ ποιητῆς ὁ θεὸς κατὰ τὴν Σάρρας ἀψευδῆ μαρτυρίαν, καὶ τοῦ Ἰσαὰκ ὀρθότατα λέγοιτ’ ἂν εἶναι πατήρ. μεταδίδωσι δὲ καὶ τῷ σοφῷ τῆς ἰδίου κλήσεως Αβραάμ, ᾧ καὶ τὸ χαίρειν, ἐπιγέννημα σοφίας, ἐκτεμῶν λύπην δεδώρηται. εἰ τις οὖν ἰκανὸς ἐστὶν ἀκοῦσαι τῆς θεοῦ ποιητικῆς, γέγηθε μὲν ἐξ ἀνάγκης αὐτός, συγχαίρει δὲ καὶ τοῖς ἀκροατικῶς πρότερον ἐσχηκόσιν. **125.** ἐν δὲ τῇ τοῦ θεοῦ ποιητικῇ μύθου μὲν πλάσμα οὐδὲν εὐρήσεις, τοὺς δὲ ἀληθείας ἀσινεῖς κανόνας ἅπαντας ἐστηλιτευμένους, οὐδ’ αὖ τὰ φωνῆς μέτρα καὶ ῥυθμούς καὶ μέλη ἀκοᾶς διὰ μουσικῆς ψυχαγωγοῦντα, τὰ δὲ φύσεως αὐτῆς τελειότατα ἔργα τὴν ἴδιον εὐαρμοσίαν κεκληρωμένα. καθάπερ δὲ ὁ νοῦς ἀκροατικῶς ἔχων τῶν θεοῦ ποιημάτων χαίρει, οὕτως καὶ ὁ λόγος συνῶδος ὢν τοῖς διανοίαις ἐνθυμήμασι καὶ τρόπον τινὰ προσέχων αὐτοῖς ἐξ ἀνάγκης γέγηθε.

XXXIV

126. δηλώσει δ’ ὁ τῷ πανσόφῳ Μωυσεῖ δοθεὶς χρησμός, ἐν ᾧ περιέχεται ταῦτα “οὐκ ἰδοὺ Ἀαρῶν ὁ ἀδελφός σου, ὁ Λευίτης; ἐπίσταμαι ὅτι λαλήσει αὐτός σοι καὶ ἰδοὺ αὐτὸς ἐξελεύσεται εἰς συνάντησίν σοι, καὶ ἰδὼν σε χαρήσεται ἐν ἑαυτῷ” (Exod. 4, 14). τὸν γὰρ προφορικὸν λόγον διανοίας ἀδελφὸν ὄντα ἐπίστασθαί φησιν ὁ δημιουργὸς ὅτι λαλεῖ· πεποίηκε γὰρ αὐτὸν ὡσπερ ὄργανον τοῦ συγκρίματος ἡμῶν παντός ἕναρθρον ἠχήν. **127.** οὗτος ὁ λόγος ἐμοὶ τε καὶ σοὶ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις φωνεῖ καὶ λαλεῖ καὶ ἐρμηνεύει τὰ ἐνθυμήματα καὶ προσεξέρχεται γε ὑπαντησόμενος οἷς ἡ διάνοια λελόγισται. ἐπειδὴν γὰρ ὁ νοῦς ἐξαναστὰς πρὸς τι τῶν οικείων ὀρμὴν λάβῃ ἢ κινήθῃς ἐνδοθεν ἐξ ἑαυτοῦ ἢ δεξάμενος ἀπὸ τῶν ἐκτὸς τύπους διαφέροντας, κυφορεῖ τε καὶ ὠδίνει τὰ νοήματα· καὶ βουλόμενος ἀποτεκεῖν ἀδυνατεῖ, μέχρις ἂν ἡ διὰ γλώττης καὶ τῶν ἄλλων φωνητηρίων ὀργάνων ἠχὴ δεξαμένη μαίας τρόπον εἰς φῶς προαγάγῃ τὰ νοήματα. **128.** φωνὴ ἡ δὲ τηλαυγεστάτη νοημάτων ἐστὶν αὕτη· καθάπερ γὰρ τὰ ἀποκείμενα ἐν σκότῳ κέκρυπται, ἕως ἂν ἐπιλάμπῃ φῶς αὐτὰ δεῖξῃ, τὸν αὐτὸν τρόπον τὰ ἐνθυμήματα ἐν ἀοράτῳ χωρίῳ, διανοία, ταμιεύεται, μέχρις ἂν οἷα φῶς ἐναυγάσασα ἢ φωνὴ πάντ’ ἐκκαλύψῃ.

XXXV

129. παγκάλως οὖν εἴρηται, ὅτι ἐξέρχεται ὁ λόγος τοῖς νοήμασι ὑπαντησόμενος, καὶ ἐπιτρέχει γε σπουδάζων καταλαβεῖν αὐτά, διὰ τὸν τοῦ μηνῦσαι πόθον. ἐκάστῳ γὰρ τὸ ἴδιον ἔργον ποθεινότατον ἴδιον δὲ λόγου τὸ λέγειν, πρὸς ὃ οικειώσῃ φυσικῇ τινι σπεύδει. γέγηθε δὲ καὶ χαίρει, ὅταν ὡσπερ ἐναυγασθεῖς ἴδη καὶ καταλάβῃ τὸν νοῦν τοῦ δηλουμένου πράγματος ἄκρως· τότε γὰρ περιδραξάμενος ἄριστος ἐρμηνεὺς γίνεται. **130.** τοὺς γοῦν μὴ πάνυ τῶν νοημάτων ἐν ταῖς τοῦ λέγειν διεξόδοις περικρατοῦντας ἀδολέσχους καὶ ἀπεραντολόγους ὄντας παραιτούμεθα, κενὰς καὶ μακρὰς ἔτι δὲ ἀψύχους κυρίως εἰπεῖν ῥήσεις συνείροντας. ἀσχημονῶν οὖν ὁ τῶν τοιούτων λόγος δικαίως ἂν στένοι, ὥστε ἔμπαλιν χαίρειν ἀναγκαῖον τὸν ἐκ περισκέψεως τῶν ἐνθυμημάτων ἰκανῶς ἐπὶ τὴν ὦν εἶδε καὶ ὦν δυνατῶς κατέλαβε μῆνυσιν ἐλθόντα. **131.** γνωρίζεται δὲ τοῦτο σχεδὸν ἅπασιν ἐκ τῆς καθ’ ἐκάστην

ἡμέραν πείρας· ὅταν μὲν γὰρ ἄκρως εἰδῶμεν ὃ λέγομεν, χαίρων καὶ γεγηθῶς ὁ λόγος ἐμφαντικωτάτων καὶ κυρίων ὀνομάτων πλουτεῖ, οἷς κατὰ πολλὴν περιουσίαν εὐτρόχως καὶ ἀπταιστώως ἔτι δὲ ἐναργῶς καὶ ἀνυσίμως τὸ δηλούμενον παρίστησιν· ὅταν δὲ τοῦ νοήματος ἐπαμφοτερίζῃ κατάληψις, ὑπὸ δεινῆς ἀπορίας προσεχῶν καὶ εὐθυβόλων ὀνομάτων παραπαίων ἀκυρολογεῖ· διόπερ αὐτὸς τε ἐν ἀηδία καὶ ἄσῃ περιρρέων καὶ πλανώμενος γίνεται τούς τε ἀκούοντας ἀντὶ τοῦ πείθειν τὰ ὦτα ἀλγεῖν ἀναγκάζει.

XXXVI

132. μήτε δ' ὁ πᾶς λόγος ὑπαντάτω μήτε πᾶσι τοῖς ἐνθυμήμασιν, ἀλλ' ὁ τέλειος Ἀαρὼν τοῖς τοῦ τελειοτάτου Μωυσέως· ἐπεὶ τίνος ἕνεκα τῷ “ἰδοὺ Ἀαρὼν ὁ ἀδελφός σου” προσέθηκεν “ὁ Λευίτης”, εἰ μὴ τοῦ διδάξαι χάριν, ὅτι μόνῳ τῷ Λευίτῃ καὶ ἱερεῖ καὶ σπουδαίῳ λόγῳ προσήκει μνηνεῖν τὰ ἐνθυμήματα ψυχῆς τελείας ὄντα βλαστήματα· **133.** μὴ γὰρ ποτε φαύλου λόγος ἐρμηνεύς γένοιτο δογμάτων θεῶν – τὸ γὰρ κάλλος αὐτῶν οἰκειοῖς μιάσμασιν αἰσχύνηι –, μὴδ' ἔμπαλιν σπουδαίου προφορᾶ τὰ ἀκόλαστα καὶ αἰσχρὰ μνηνεῖτο, ἀλλ' αἰεὶ τὴν τῶν ἁγίων διήγησιν ἱεροὶ καὶ ἅγιοι ποιείσθωσαν λόγοι. **134.** ἐν τινι τῶν εὐνομωτάτων πόλεων ἔθος εἶναι ἰφασί τοιοῦτον· ἐπειδὴν τις ἢ βουλή ἢ δῆμῳ τῶν μὴ βεβιωκότων ὀρθῶς ἐπιχειρῆ γνώμην εἰσηγεῖσθαι, κωλύεται μὲν αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ τοῦτο πράττειν, ἀναγκάζεται δὲ πρὸς τῶν ἀρχόντων ἀνενεγκεῖν τὴν γνώμην ἐνὶ τῶν καλῶν καὶ ἀγαθῶν ἀνδρῶν· εἴτ' ἐκεῖνος ἀναστάς ἀἴκουσε διηγεῖται, ἀπερραμμένου τὸ στόμα τοῦ διδάξαντος ὁ ἐξ ὑπογυίου μαθητῆς ἀναφανείς, καὶ ἀλλοτρίως εὐρέσεις ἐπιδείκνυται, οὐδ' ἀκροατοῦ τάξιν ἢ θεατοῦ τὸν ἐπινενοηκότα λαχεῖν ἀξιώσας. οὕτως οὐδὲ ὠφελῆθῆναι τινες πρὸς ἀδίκων ἀξιούσιν, ἀλλὰ τῆς γενησομένης ὠφελείας μείζον τὸ ἐκ τῆς παρακολουθούσης βλαβερόν αἰσχύνης νομίζουσι.

XXXVII

135. τοῦτο τὸ δίδαγμα Μωυσεῖς ὁ ἱερώτατός πως ἔοικεν ἀναδιδάξαι· τοιοῦτον γὰρ ἐστὶ τὸ Ἀαρὼν τὸν Λευίτην ὑπαντᾶν τῷ ἀδελφῷ Μωυσεῖ καὶ ἰδόντα χαίρειν ἐν ἑαυτῷ (Exod. 4, 14). τὸ δὲ ἐν ἑαυτῷ χαίρειν ἐμφαίνει δίχα τοῦ λεχθέντος ἤδη καὶ πολιτικώτερον δόγμα, δηλοῦντος τοῦ νομοθέτου τὴν γνήσιον καὶ οἰκειοτάτην ἀνθρώπῳ χαρὰν. **136.** κυρίως γὰρ οὔτε ἐπὶ χρημάτων ἢ κτημάτων περιουσία οὔτε ἐπὶ δόξης λαμπρότητι οὐδὲ συνόλως ἐπὶ τινι τῶν ἐκτὸς ἀψύχων τε ὄντων καὶ ἀβεβαίων καὶ ἐξ ἑαυτῶν τὰς φθορὰς δεχομένων χαίρειν ἔνεστι, καὶ μὴν οὐδὲ ἐπὶ ῥώμῃ καὶ εὐτονίᾳ καὶ τοῖς ἄλλοις σώματος πλεονεκτήμασιν, ἀ καὶ τῶν φαυλοτάτων ἐστὶ κοινὰ καὶ τοῖς ἔχουσι πολλακίς ὀλεθρον ἀπαραίτητον ἤνεγκεν. **137.** ἐπεὶ οὖν ἐν τοῖς τῆς ψυχῆς μόνοις ἀγαθοῖς ἢ ἀνόθευτος χαρὰ καὶ ἀκιβδήλευτος εὐρίσκειται, ἐν ἑαυτῷ δὴ πᾶς σοφὸς χαίρει, οὐκ ἐν τοῖς περὶ αὐτόν· τὰ μὲν γὰρ ἐν ἑαυτῷ διανοίας εἰσὶν ἀρεταί, ἐφ' αἷς ἄξιον σεμνύνεσθαι, τὰ δὲ περὶ αὐτόν ἢ ἡ εὐπάθεια σώματος ἢ ἡ τῶν ἐκτὸς ἀφθονία, ἐφ' οἷς οὐ μεγαλαυχητέον.

XXXVIII

138. Ἐπιδειχότες οὖν, ὡς ἐνῆν, διὰ μάρτυρος ἀψευδεστάτου Μωυσέως ὅτι σοφοῦ τὸ χαίρειν ἴδιον, αὐθις ἐπιδείξωμεν ὅτι καὶ τὸ ἐλπίζειν, οὐχ ἑτέρῳ χρώμενοι μάρτυρι. τὸν γὰρ τοῦ Σῆθ υἱὸν ὄνομα Ἐνώς – ἐρμηνεύεται δὲ <ἄνθρωπος> – *** ἐλπίζ· “οὗτος ἤλπισε ἰπρωτόν” φησὶν “ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα κυρίου τοῦ θεοῦ” (Gen. 4, 26), λέγων ὑγιῶς· ἀνθρώπῳ γὰρ τῷ γε πρὸς ἀλήθειαν τί ἂν γένοιτο οἰκειότερον ἐλπίδος καὶ προσδοκίας κτήσεως ἀγαθῶν παρὰ τοῦ μόνου φιλοδώρου θεοῦ; τοῦτ' ἐστίν, εἰ δεῖ τάληθές εἰπεῖν, ἢ μόνῃ κυρίως γένεσις ἀνθρώπων, ὡς τῶν μὴ ἐλπίζόντων ἐπὶ θεὸν λογικῆς φύσεως οὐ μεμοιραμένων. **139.** διὸ καὶ προειπῶν ἐπὶ τοῦ Ἐνώς ὅτι “οὗτος ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα κυρίου τοῦ θεοῦ”, ῥητῶς ἐπιφέρει “αὕτη <ῆ> βίβλος γενέσεως ἀνθρώπων” (Gen. 5, 1), σπουδαιολογῶν ἐγγράφεται γὰρ τῇ θεοῦ βίβλῳ, ὅτι μόνος εὐέλπις ἀνθρώπος, ὥστε κατὰ τὰ ἐναντία ὁ δύσελπις οὐκ ἀνθρώπος. ὄρος οὖν τοῦ μὲν συγκρίματος ἡμῶν ζῶον λογικὸν θνητόν ἐστι, τοῦ δὲ κατὰ Μωυσεῖν ἀνθρώπου διάθεσις ψυχῆς ἐπὶ τὸν ὄντως ὄντα θεὸν ἐλπιζούσης. **140.** ἀστεῖοι μὲν οὖν χαρὰν καὶ ἐλπίδα κλῆρον λαχόντες εὐδαίμονα ἢ ἐχέτωσαν ἢ προσδοκάτωσαν πάντως ἀγαθὰ· φαῦλοι δ', ὧν Κáιν ἐστὶ

θιασώτης, ἐν λύπαις καὶ φόβοις ὄντες ἢ μετουσίαν ἢ προσδοκίαν κακῶν ἀργαλεωτάτην μερίδα καρπούσθωσαν, ἐπὶ μὲν τοῖς ἐν χερσὶν ὀδυνηροῖς στένοντες, ἐπὶ δὲ τοῖς προσδοκωμένοις φοβεροῖς τρέμοντες τε καὶ φρίττοντες (cf. Gen. 4, 12).

XXXIX

141. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἀρκούντως λελέχθω· τὰ δ' ἐξῆς ἐρευνήσωμεν. “καὶ εἶπε” φησὶ “Καὶν πρὸς κύριον Μείζων ἢ αἰτία μου τοῦ ἀφεθῆναι” (Gen. 4, 13). τοῦθ' οἶόν ἐστιν, ἀπὸ τῶν ὁμοίων φανεῖται. εἰ θαλαττεύουσιν ναῦν ἀπολείπει κυβερνήτης, ἄρ' οὐκ ἀνάγκη τὰ περὶ πλοῦν τῆ νηὶ διαμαρτάνεσθαι; τί δ', εἰ τέθριππον ἡνίοχος ἐν ἵπποδρομίας ἀγῶνι, οὐκ ἀναγκαῖον ἄτακτον καὶ πλημμελῆ τὸν δρόμον γίνεσθαι τῷ τεθρίππῳ; τί δ', ὅταν ἀπολειφθῆ πόλις πρὸς ἀρχόντων ἢ νόμων – ἐν ἀρχουσι δὲ γράφονται δήπου καὶ νόμοι – , οὐκ ἀναρχία καὶ ἀνομία, κακοῖς μεγίστοις, ἢ πόλις ἐκείνη διαφθείρεται; καὶ μὴν σῶμα μὲν ἀπουσία ψυχῆς, ψυχὴ δὲ ἀπουσία λογισμοῦ, λογισμὸς δὲ ἐνδεία ἀρετῆς πέφυκε παραπόλλυσθαι. **142.** εἰ δ' ἕκαστον ὧν εἶπον ζημίαι τοῖς ἀπολειφθεῖσι γίνεται πρὸς αὐτῶν, πόση τινὶ χρήσεσθαι κακοπραγία τοὺς ὑπὸ θεοῦ καταλειφθέντας γνωρίζομεν, οὓς ἀποστραφεῖς καθάπερ λιποτάκτας ἱερωτάτων θεσμῶν ἐξώρισεν ἀναξίους ἐπιστασίας καὶ ἀρχῆς τῆς ἑαυτοῦ δοκιμάσας; συνόλωσ γὰρ εἰδέναι χρή, ὅτι ὁ πρὸς τοῦ κρείττονος καὶ ὠφελουῦντος ἀφεθεῖς ἐν αἰτίαις καὶ ἐγκλήμασι μεγίστοις γίνεται. πότε γὰρ εἶποις ἂν τὸν ἄτεχνον μάλιστα βλάπτεσθαι; **143.** ἄρ' οὐκ ὅταν πρὸς ἐπιστήμης κατὰ τὸ παντελὲς ἔαθῆ; πότε δὲ τὸν ἀμαθῆ καὶ λίαν ἀπαιδευτον; οὐκ ὅταν ἀπόλειψιν τὴν ἐπ' αὐτῷ χρηματίση διδασκαλία ἢ καὶ μάθησις; πότε δὲ τοὺς ἄφρονας κακοδαιμονίζομεν μᾶλλον; οὐκ ὅταν φρόνησις αὐτοὺς εἰσάπαν ἀπώσῃται; πότε δὲ τοὺς ἀκολάστους ἢ ἀδίκους; οὐκ ἐπειδὴν σωφροσύνη καὶ δικαιοσύνη φυγὴν αἰδίου κατ' αὐτῶν ψηφίσωνται; πότε δὲ τοὺς ἀσεβεῖς; οὐκ ὅταν εὐσέβεια τῶν ἰδίων ὀργίων ἀποσχοινίσῃ; **144.** διό μοι δοκοῦσιν οἱ μὴ τελείως δυσκάθαροι εὐξασθαι ἂν κολασθῆναι μᾶλλον ἢ ἀφεθῆναι ἢ μὲν γὰρ ἄφεις αὐτοὺς ὥσπερ ἀνερμάτιστα καὶ ἀκυβέρνητα πλοῖα ῥᾶστα ἀνατρέψει, ἢ δὲ κόλασις ἐπανορθώσεται. **145.** ἢ οὐκ ἀμείνους μὲν τῶν ἀπαιδαγωγῶν οἱ ὑπὸ παιδαγωγῶν ἐν οἷς ἀμαρτάνουσιν ἐπιπληττόμενοι, ἀμείνους δὲ τῶν ἀνεπιτιμῆτων οἱ ὑπὸ διδασκάλων ἐν οἷς περὶ τὰς τέχνας οὐ κατορθοῦσιν ὀνειδιζόμενοι, εὐτυχέστεροι δὲ καὶ κρείττους τῶν ἀνεπιτροπεύτων νέων οἱ μάλιστα μὲν ἐπιστασίας καὶ ἀρχῆς ἀξιοθέντες φυσικῆς, ἢν οἱ γεννήσαντες ἐπὶ τέκνοις κεκλήρωνται, εἰ δὲ μὴ, δευτέρων γοῦν ἡγεμόνων ἐπιλαχόντες, οὓς ὀρφανίας ἔλεος ἐπιτρόπους εἶωθε χειροτονεῖν τὴν γονέων ἐν ἅπασιν τοῖς συμφέρουσι τάξιν ἐκπλήροντας;

XI

146. ἱκετεύωμεν οὖν τὸν θεὸν οἱ συνειδήσει τῶν οἰκείων ἀδικημάτων ἐλεγχόμενοι, κολάσαι μᾶλλον ἡμᾶς ἢ παρεῖναι· παρεῖς μὲν γὰρ οὐκέτι τοῦ ἴλεω δούλους ἑαυτοῦ, γενέσεως δὲ τῆς ἀνηλεοῦς ἀπεργάσεται, κολάζων δὲ ἐπιεικῶς τε καὶ πράως ἄτε χρηστὸς ὧν ἐπανορθώσεται τὰ ἀμαρτήματα, τὸν σωφρονιστὴν ἐλεγχον, τὸν ἑαυτοῦ λόγον, εἰς τὴν διάνοιαν ἐκπέμψας, δι' οὗ δυσωπήσας καὶ ὀνειδίσας περὶ ὧν ἐπλημμέλησεν αὐτὴν ἰάσεται. **147.** διὰ τοῦτο “πάνθ' ὅσα ἂν εὐξῆται χήρα καὶ ἐκβεβλημένη κατὰ τῆς ψυχῆς αὐτῆς” φησὶν ὁ νομοθέτης μενεῖν αὐτῇ (Num. 30, 10)· τὸν μὲν γὰρ θεὸν ἄνδρα καὶ πατέρα τῶν ὅλων σπορὰν καὶ γένεσιν ἀπάντων παρεχόμενον ἐνδίκως φήσομεν, διάνοιαν δὲ ἐκβεβληθῆσθαι καὶ χήραν θεοῦ, ἣτις ἢ γονὰς θείας οὐ παρεδέξατο ἢ παραδεξαμένη ἐκουσίως αὐθις ἐξήμβλωσε. **148.** τοιγαροῦν ὅσα ἂν ὀρίσῃται, καθ' ἑαυτῆς ὀριεῖται, καὶ ταῦτα μενεῖ πάντως ἀνιάτα· πῶς γὰρ οὐ κακὸν ἀπευκτόν, ὀρίζεσθαι τι καὶ παγίως ἀποφαίνεσθαι περὶ αὐτῆς γένεσιν τὴν ἄστατον πάντη καὶ φορητὴν, ἐπιγράφουσαν αὐτῇ τὰς τοῦ ποιούντος ἀρετάς, ὧν μία ἐστὶ, καθ' ἣν ἀνευδοκίως καὶ ἀκλινῶς ἕκαστα ὀρίζεται. **149.** τοιγαροῦν οὐ χηρεύσει μόνον ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ ἐκβεβλήσεται· τοῦτο δ' ἐστὶ τοιοῦτον· ἢ χηρεύουσα μὲν μήπω δὲ ἐκβεβλημένη τοῦ καλοῦ ψυχὴ δύναται πῶς ἐγκαρτερήσασα τὰς πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον τὸν νόμιμον <ἄνδρα> συμβάσεις καὶ καταλλαγὰς εὐρεῖν· ἢ δ' ἅπαξ διαζευχθεῖσα καὶ ἢ διοικισθεῖσα ὡς ἄσπονδος μέχρι τοῦ παντὸς αἰῶνος ἐκτετόξευται, εἰς τὸν ἀρχαῖον οἶκον ἐπανελθεῖν ἀδυνατοῦσα.

XLI

150. Περί μὲν οὖν τοῦ “μείζων ἢ αἰτία μου τοῦ ἀφεθῆναι” τοσαῦτα εἰρήσθω· τὰ δ’ ἀκόλουθα σκεψώμεθα. “εἰ ἐκβάλλεις με” φησί “σήμερον ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου κρυβήσομαι” (Gen. 4, 14). τί λέγεις, ὦ γενναῖε; ἐὰν ἐκβληθῆς ἐξ ἀπάσης τῆς γῆς, ἔτι κρυβήσῃ; **151.** τίνα τρόπον; ζῆν γὰρ δύναιο ἄν; ἢ τοῦτ’ ἠγνόησας, ὅτι τοῖς ζῴοις ἢ φύσις διαφέροντας καὶ οὐχὶ τοὺς αὐτοὺς τόπους πρὸς διαμοιρῆν ἔδωρήσατο, θάλατταν μὲν ἰχθύσι καὶ παντὶ τῷ ἐνύδρῳ γένει, γῆν δὲ ἅπασιν τοῖς χερσαίοις; χερσαῖον δὲ κατὰ γοῦν τὰς σώματος συγκρίσεις ζῶον καὶ ἄνθρωπος ἐστὶ διὰ τοῦτο ἀμείψαντα τὰς οἰκείους χώρας ἕκαστα καὶ ὡσπερ εἰς ἀλλοδαπὴν ἐλθόντα ῥαδίως τελευτᾶ, τὰ μὲν χερσαῖα καθ’ ὕδατος δύντα, τὰ δ’ ἐνύδρα ἐπὶ χέρσον ἀναπλεύσαντα. **152.** εἴπερ οὖν ἐκβληθείης ἀπὸ γῆς ἄνθρωπος ὢν, ποῖ τετράψῃ; νήξῃ καθ’ ὕδατος τὴν τῶν ἐνύδρων ἀπομιμούμενος φύσιν; ἀλλ’ ὑποβρύχιος αὐτίκα τεθνήξῃ. ἀλλὰ πτερώσας καὶ μετεωρίσας σαυτὸν ἀεροβατεῖν ἐθελήσεις τὸ χερσαῖον εἰς πτηνοῦ γένος μεταβαλὼν; ἀλλ’ εἰ δύνασαι, μετάπλαττε καὶ μεταχάραττε τὸ θεῖον νόμισμα· ἀλλ’ οὐ δύνησῃ· ὅσω γὰρ ἂν μετεωρότερον σεαυτὸν ἐξάρῃς, τοσοῦτω θᾶπτον ἀφ’ ὑψηλοτέρου μετὰ πλείονος φορᾶς ἐπὶ γῆν τὸ οἰκεῖον χωρίον χωρίον ἐνεχθήσῃ.

XLII

153. ἄνθρωπος δ’ ἂν ἢ τι τῶν γενομένων κρύπτεσθαι δύνηθείη θεόν; ποῦ; τὸν ἐφθακότα πάντη, τὸν ἄχρι περάτων ἀποβλέποντα, τὸν πεπληρωκότα τὸ πᾶν, οὗ τῶν ὄντων οὐδὲ τὸ βραχύτατον ἔρημον; καὶ τί παράδοξον, εἰ μηδενὶ τῶν γενομένων ἐφικτὸν κρύπτεσθαι τὸ ὄν, ὅποτε οὐδὲ τὰς ὑλικὰς ἀρχὰς ἐνεσθι διεκδύναι, ἀλλ’ ἀνάγκη τῷ μίαν διαφυγόντι εἰς ἑτέραν μεταβῆναι; **154.** εἰ τὸ ὄν, καθ’ ἣν τέχνην ἐποίει τὰ ἀμφίβια, κατὰ ταύτην καὶ ζῶον πανταχοῦ βιωσόμενον ἐβουλήθη καινουργῆσαι, τοῦτο τὸ ζῶον, εἰ μὲν τὰ βάρος ἔχοντα ἀπεδίδρασκε γῆν καὶ ὕδωρ, πρὸς τὰ τῆ φύσει κοῦφα ἀέρα καὶ πῦρ ἦκεν ἄν, ἔμπαλιν δ’ ἐνομιλῆσαν τοῖς μεταρσίοις, εἰ μετανάστασιν ἐζῆτει τὴν ἀπ’ αὐτῶν, τὸν ἐναντίον ἤμειψεν ἂν χώρον· ἔδει γὰρ αὐτὸ πάντως καθ’ ἓν τοῦ κόσμου μέρος προφαίνεσθαι, ἐπειδὴ τοῦ παντός ἐξω δραμεῖν ἦν ἀδύνατον, πρὸς τῷ μηδὲ ἐκτὸς ὑπολελειφθαί τι τὸν δημιουργὸν ὅλας δι’ ὄλων τὰς τέτταρας ἀρχὰς εἰς τὴν τοῦ κόσμου σύστασιν ἀναλώσαντα, ἵνα ἐκ μερῶν τελείων τελειότατον ! ἀπεργάσῃται τὸ πᾶν. **155.** ὁπότ’ οὖν ὅλον ἐκφυγεῖν τὸ τοῦ θεοῦ ἔργον ἀμήχανον, πῶς οὐκ ἀδύνατον μᾶλλον ἀποδρᾶναι τὸν ποιητὴν καὶ ἡγεμόνα τούτου; μηδεὶς οὖν τὴν πρόχειρον ἐκδοχὴν τοῦ λόγου παραδεχόμενος ἀνεξετάστως τῷ νόμῳ τὴν ἰδίαν εὐήθειαν προσαρτάτω, περισκεψάμενος δ’ ὅπερ αἰνίττεται δι’ ὑπονοιῶν τὸ σαφὲς διαγνώτω.

XLIII

156. μήποτ’ οὖν ὅπερ ἐμφαίνεται διὰ τοῦ “εἰ ἐκβάλλεις με σήμερον ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου κρυβήσομαι” τοῦτ’ ἐστίν· εἰ μὴ παρέχεις μοι τὰ γῆς ἀγαθὰ, οὐδὲ τὰ οὐρανοῦ δέχομαι· καὶ εἰ μὴ τίς ἐστὶ χρῆσις καὶ ἀπόλαυσις ἡδονῆς, καὶ ἀρετὴν παραιτοῦμαι· καὶ εἰ τῶν ἀνθρωπειῶν μὴ μεταδίδως ἀγαθῶν, ἔχε καὶ τὰ θεῖα. **157.** τὰ γὰρ παρ’ ἡμῖν ἀναγκαῖα καὶ τίμια καὶ γνήσια ὡς ἀληθῶς ἀγαθὰ ταῦτα· φαγεῖν, πιεῖν, [περιβαλέσθαι,] ποικιλίαις χρωμάτων δι’ ὄψεως ἡσθῆναι, μελωδίαις παντοδαπῶν ἤχων δι’ ἀκοῆς τερφθῆναι, ἀτμῶν ἀποφοραῖς εὐώδεσι διὰ μυκτῆρων γανωθῆναι, ταῖς γαστροῦ καὶ μετὰ γαστέρα ἡδοναῖς ἀπάσαις εἰς κόρον χρῆσασθαι, τῆς ἀργύρου καὶ χρυσοῦ κτήσεως μὴ ἀμελήσαι, τιμὰς καὶ ἀρχὰς καὶ ὅσα ἄλλα συντείνοντα πρὸς δόξαν περιβαλέσθαι· φρόνησιν δ’ ἢ καρτερίαν ἢ δικαιοσύνην αὐστηρὰς διαθέσεις ἐπίπονον παρασκευαζούσας βίον ἐῶμεν· εἰ δ’ ἄρα καὶ χρηστὸν αὐταῖς, οὐχ ὡς ἀγαθοῖς τελείοις χρηστὸν, ἀλλὰ ὡς ποιητικοῖς ἀγαθοῦ. **158.** σὺ μὲν οὖν, ὦ καταγέλαστε, φῆς ὅτι τῶν σωματικῶν καὶ τῶν ἐκτὸς ἀφαιρεθείς πλεονεκτημάτων εἰς ὄψιν οὐκ ἀφίξῃ θεοῦ; ἐγὼ δὲ σοὶ λέγω ὅτι, ἐὰν ἀφαιρεθῆς, πάντως ἀφίξῃ· λυθείς γὰρ τῶν ἀρρήκτων σώματος καὶ περὶ σῶμα δεσμῶν φαντασιώσῃ τὸν ἀγέννητον.

XLIV

159. <τόν> Αβραάμ οὐχ ὀρᾶς ὅτι “γῆν καὶ συγγένειαν καὶ πατρὸς οἶκον”, τὸ σῶμα, τὴν αἴσθησιν, τὸν λόγον, “καταλιπὼν” (Gen. 12, 1) ἄρχεται ταῖς τοῦ ὄντος ἐντυγχάνειν δυνάμειν; ὅταν γὰρ ὑπεξέλθῃ πᾶσαν τὴν οἰκίαν, λέγει ὁ νόμος ὅτι “ᾤφθη ὁ θεὸς αὐτῷ” (Gen. 12, 7), δηλῶν ὅτι ἐναργῶς φαίνεται τῷ τὰ θνητὰ ὑπεκδύντι καὶ εἰς ἀσώματον τοῦδε τοῦ σώματος ψυχὴν ἀναδραμόντι. 160. διὸ καὶ Μωυσῆς “λαβὼν τὴν αὐτοῦ σκηνὴν ἔξω πῆττει τῆς παρεμβολῆς” (Exod. 33, 7) καὶ μακρὰν διοικίζει τοῦ σωματικοῦ στρατοπέδου, μόνως ἂν οὕτως ἐλπίσας ἰκέτης καὶ θεραπευτῆς ἔσεσθαι τέλειος θεοῦ. τὴν δὲ σκηνὴν ταύτην κεκλησθαί φησι μαρτυρίου, σφόδρα παρατετηρημένως, ἵν’ ἡ τοῦ ὄντος ἰὺ ὑπάρχη, μὴ καλῆται μόνον· τῶν γὰρ ἀρετῶν ἢ μὲν θεοῦ πρὸς ἀλήθειάν ἐστι κατὰ τὸ εἶναι συνεστῶσα, ἐπεὶ καὶ ὁ θεὸς μόνος ἐν τῷ εἶναι ὑφέστηκεν· οὐ χάριν ἀναγκαιῶς ἐρεῖ περὶ αὐτοῦ· “ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν” (Exod. 3, 14), ὡς τῶν μετ’ αὐτὸν οὐκ ὄντων κατὰ τὸ εἶναι, δόξη δὲ μόνον ὑφεστάναι νομιζομένων· ἢ δὲ Μωυσέως σκηνὴ συμβολικῶς οὔσα ἀνθρώπου ἀρετῆ κλήσεως, οὐχ ὑπάρξεως, ἀξιωθήσεται, μίμημα καὶ ἀπεικόνισμα τῆς θείας ἐκείνης ὑπάρχουσα. 161. τούτοις ἔπεται καὶ τὸ Μωυσῆν, ὅποτε χειροτονεῖται “θεὸς τοῦ Φαραώ”, μὴ πρὸς ἀλήθειαν γεγενῆσθαι, δόξη δὲ μόνον ὑπολαμβάνεσθαι· θεὸν γὰρ διδόντα μὲν οἶδα καὶ χαριζόμενον, διδόμενον δὲ οὐ δύναμαι νοῆσαι, λέγεται δὲ ἐν ἱεραῖς βίβλοις· “δίδωμι σε θεὸν Φαραώ” (Exod. 7, 1), τοῦ διδομένου πάσχοντος, οὐ δρῶντος· δραστήριον δὲ τὸ ὄντως ὄν, οὐ πάσχον, ἀναγκαιὸν εἶναι. 162. τί οὖν διὰ τούτων συνάγεται; ὅτι ὁ σοφὸς λέγεται μὲν θεὸς τοῦ ἄφρονος, πρὸς ἀλήθειαν δὲ οὐκ ἔστι θεός, ὥσπερ οὐδὲ τὸ ἀδόκιμον τετράδραχμόν ἐστι τετράδραχμον· ἀλλ’ ὅταν μὲν τῷ ὄντι παραβάλληται, ἀνθρώπος εὐρεθήσεται θεοῦ, ὅταν δὲ ἄφρονι ἀνθρώπῳ, θεὸς πρὸς φαντασίαν καὶ δόκησιν, οὐ πρὸς ἀλήθειαν καὶ τὸ εἶναι, νοούμενος.

XLV

163. τί οὖν ματαιάζεις λέγων “εἴ με ἐκβάλλεις ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ σὲ κρυβήσομαι” (Gen. 4, 14); τοῦναντίον γὰρ εἴ σε τοῦ γεώδους ἀπελάσαι, τὴν εἰκόνα ἐμφανῶς δεῖξει τὴν ἑαυτοῦ. τεκμήριον δέ· σὺ μὲν ἐκ προσώπου τοῦ θεοῦ μεταστήσῃ, μεταναστὰς δὲ τὸ γήινον σῶμα οὐδὲν ἤττον οἰκήσεις· λέγει γὰρ αὐθις· “ἐξῆλθε δὲ Κάιν ἀπὸ προσώπου τοῦ θεοῦ καὶ ᾤκησεν <ἐν> τῇ γῇ” (Gen. 4, 16)· ὥστε οὐκ ἐκβληθεὶς ἀπὸ γῆς ἀποκέκρυψαι τὸν ὄντα, ἀλλ’ ἐκτραπείας αὐτὸν εἰς γῆν καταπέφευγας, τὸ θνητὸν χωρίον. 164. καὶ μὴν οὐδὲ πᾶς “ὁ εὐρίσκων σε ἀποκτενεῖ”, καθάπερ σοφίζόμενος διεξήεις (Gen. 4, 14)· τὸ γὰρ εὐρισκόμενον ὑπὸ δυοῖν, ἢ ὁμοίου ἢ ἀνομοίου, πάντως εὐρίσκεται, ὑπὸ μὲν [οὔν] τοῦ ὁμοίου καὶ συγγενοῦς διὰ τὴν ἐν ἅπασιν οἰκειότητα καὶ κοινωνίαν, ὑπὸ δὲ τοῦ ἀνομοίου διὰ τὴν ἀντίπαλον ἀλλοτριότητα· τὸ μὲν οὖν ὁμοίον ἐστι καὶ φυλακτικὸν τοῦ παραπλησίου, τὸ δ’ ἀνόμοιον καὶ φθαρτικὸν τοῦ διαλλάττοντος. 165. ἴστωσαν δὴ καὶ ὁ Κάιν καὶ εἴ τις ἕτερος πανοῦργος, ὅτι οὐχ ὑπὸ παντός τοῦ ἐντυγχάνοντος ἀναιρεθήσεται, ἀλλὰ ῥαδιουργοὶ μὲν ἀδελφὰς καὶ συγγενεῖς κακίας ἐζηλωκότες φρουροὶ καὶ φύλακες αὐτοῦ γενήσονται, φρόνησιν δ’ ὅσοι καὶ ἄλλην ἀρετὴν ἐξεπώνησαν ὡς ἄσπονδον ἐχθρόν, ἢν δύνωνται, καθελούσι· πάντα γὰρ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, καὶ σώματα καὶ ἰ πράγματα πρὸς μὲν οἰκείων καὶ φίλων σώζεται, πρὸς ἀλλοτρίων δὲ καὶ δυσμενῶν διαφθείρεται. 166. διὰ τοῦτο καὶ ὁ χρησμός ἀντιμαρτυρῶν τῇ προσποιήτῳ εὐηθείᾳ τοῦ Κάιν φησὶν· “οὐχ οὕτως” φρονεῖς ὡς λέγεις (Gen. 4, 15)· λέγεις μὲν γὰρ ὅτι πᾶς ὁ τὰ παλαισμάτά σου τῆς τέχνης εὐρῶν ἀνελεῖ, οἶδας δὲ ὅτι οὐχὶ πᾶς, μυριῶν ἐν τῇ σῇ τεταγμένων συμμαχία, ἀλλὰ μόνος ὁ ἀρετῆ μὲν φίλος σοὶ δὲ ἐχθρὸς ἀσύμβατος.

XLVI

167. “Ὁ δ’ ἀποκτείνεις” φησὶ “Κάιν ἐπτὰ ἐκδικούμενα παραλύσει” (Gen. 4, 15). καὶ τοῦτο τίνα ἔχει λόγον πρὸς τὰς ῥητὰς διερμηνεύσεις, οὐκ οἶδα· οὔτε γὰρ τίνα ἐστὶ τὰ ἐπτὰ οὔτε πῶς ἐκδικούμενα οὔτε ὅν τρόπον παρίεται καὶ ἐκλύεται, δεδήλωκεν· ὥστε τροπικώτερον καὶ δι’ ὑπονοιῶν ἀνάγκη πάντα τὰ τοιαῦτα λέγεσθαι νομίζειν. 168. μήποτ’ οὖν ὁ βούλεται παριστάνειν ἐστὶ τοιόνδε· τὸ ἄλογον τῆς ψυχῆς εἰς ἐπτὰ διανέμεται μοίρας, ὅρασιν ἀκοὴν ὀσφρησιν γεῦσιν ἀφῆν λόγον γόνιμον· εἰ δὴ τις τὸν ὄγδοον ἀνέλοι, νοῦν τὸν ἡγεμόνα τούτων Κάιν, παραλύσει καὶ τὰ ἐπτὰ· ῥώμη μὲν γὰρ τῆς διανοίας καρτερᾷ πάντα συρῶννυται, ἀσθενεία δὲ συγκάμνει, φθορᾷ δὲ ἦν ἐπάγει κακία παντελεῖ πάρεσίν τε καὶ ἐκλυσίν λαμβάνει. 169. τὰ δὲ ἐπτὰ ταῦτα ἐν μὲν σοφοῦ ψυχῇ ἀμίαντα. καὶ καθαρὰ, ταύτη καὶ τιμῆς ἐπάξια εὐρίσκεται, ἐν δὲ ἄφρονος ἀκάθαρτα καὶ μεμιασμένα καὶ ὅπερ εἶπεν ἐκδικούμενα, ἴσον τῷ δίκης

ἐπάξια καὶ τιμωρίας. **170.** ὁπότε γοῦν τὴν γῆν ὕδατι καθαίρειν ὁ δημιουργὸς διενόηθη καὶ τὴν ψυχὴν τῶν ἀμυθῆτων ἀδικημάτων κάθαρσιν λαβεῖν ἐκνιψαμένην καὶ ἀπολουσαμένην τὰ μιάσματα τρόπον ἀγνείας ἱεράς, παραινεῖ τῷ φανέντι δικαίῳ, ὃς οὐ παρεσύρη τῇ τοῦ κατακλυσμοῦ φορᾶ, εἰσάγειν εἰς τὴν κιβωτόν, ὅπερ ἦν τὸ ψυχῆς ἀγγεῖον τὸ σῶμα, “ἀπὸ τῶν κτηνῶν τῶν καθαρῶν ἑπτὰ, ἄρρεν καὶ θῆλυ” (Gen. 7, 2), δικαίως τὸν ἀστείον λογισμὸν χρῆσθαι μέρεσι τοῖς τοῦ ἀλόγου πᾶσι καθαροῖς.

XLVII

171. καὶ τοῦθ’ ὅπερ ὠρίσεν ὁ νομοθέτης ἐξ ἀνάγκης παρακολουθεῖ πᾶσι τοῖς σοφοῖς· ἔχουσι γὰρ κεκαθαρωμένην ὄρασιν καὶ ἐξετασμένην ἀκοὴν καὶ πᾶσαν αἴσθησιν, ἔχουσι μέντοι καὶ λόγον ἀκηλίδωτον καὶ τὰς πρὸς συνουσίας οὐκ ἐκνόμους ὁρμάς. **172.** ἕκαστον δὲ τῶν ἑπτὰ τῇ μὲν ἄρρεν γίνεται, τῇ δὲ καὶ θῆλυ· ἐπειδὴ γὰρ ἡ ἰσχεταὶ ἢ κινεῖται, ἰσχεταὶ μὲν κατὰ τοὺς ὕπνους ἠρεμοῦντα, κινεῖται δὲ ἐν ταῖς ἐργηγόρσεσιν ἤδη ἐνεργοῦντα, τὸ μὲν καθ’ ἕξιν καὶ ἠρεμίαν ἄτε πρὸς τὸ παθεῖν ὑποβεβλημένον καλεῖται θῆλυ, τὸ δὲ ἰ κατὰ κίνησίν τε καὶ ἐνέργειαν ἄτε ἐν τῷ δρᾶν ἐπινοούμενον ἄρρεν ὀνομάζεται. **173.** οὕτως μὲν ἐν τῷ σοφῷ τὰ ἑπτὰ φαίνεται καθαρὰ, κατὰ δὲ τὰ ἐναντία ἐν τῷ φαύλῳ πάντα ἐκδικούμενα· πόσην γὰρ ὑπολαμβάνομεν πληθὺν καθ’ ἑκάστην ἡμέραν ὑπ’ ὀφθαλμῶν προδίδοσθαι πρὸς τὰ χρώματα καὶ σχήματα καὶ ἃ μὴ θέμις ὁρᾶν αὐτομολούντων; πόσην δὲ ὑπὸ ὠτων ἀπάσαις φωναῖς ἐπακολουθοῦντων; πόσην δὲ πρὸς τῶν ὀσφρήσεως καὶ γεύσεως ὀργάνων ὑπὸ τε ἀτμῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀπλέτοις ποικιλίαις ἀγομένων; **174.** ἔτι τοίνυν σοὶ λέγω τὸ πλῆθος ὧν ἀχαλίτου γλώττης ῥεῦμα ἀνεπίσχετον διέφθειρεν ἢ ὁ περὶ τὰς μίξεις μετ’ ἐπιθυμίας ἀκρατοῦς ἀνίατος οἴστρου; μεστὰ μὲν αἱ πόλεις, μεστὴ δὲ ἀπὸ περάτων ἐπὶ πέρατα πᾶσα ἡ γῆ τῶν κακῶν τούτων, ἐξ ὧν ὁ συνεχῆς καὶ ἄπαστος καὶ μέγιστος πολέμων ὁ κατ’ εἰρήνην ἀνθρώπων γένει καὶ ἰδίᾳ καὶ κοινῇ φύεται.

XLVIII

175. διόπερ ἐλέσθαι ἂν μοι δοκοῦσιν οἱ μὴ τελείως ἀπαίδευτοι πετηρῶσθαι μᾶλλον ἢ τὰ μὴ προσήκονθ’ ὁρᾶν <καὶ> κεκωφῶσθαι μᾶλλον ἢ βλαβερῶν ἀκούειν λόγων καὶ ἐκτετμησθαι γλώτταν ὑπὲρ τοῦ μηδὲν τῶν ἀρρήτων ἐκλαῆσαι. **176.** φασὶ γοῦν ἤδη τινὰς τῶν σοφῶν τροχιζομένους ὑπὲρ τοῦ τὰ ἄρρητα μηνῦσαι γλώτταν ἀποτραγόντας τὴν ἑαυτῶν ἀργαλεωτέραν κατὰ τῶν βασανιστῶν ἀντιτεχνήσασθαι βάσανον οὐ δυναθέντων ἃ ἐπόθουν ἐπιγνῶναι. ἐξευνοχισθηναί γε μὴν ἄμεινον ἢ πρὸς συνουσίας ἐκνόμους λυττᾶν. ἅπαντα δὴ ταῦτα συμφοραῖς ἀνηκέστοις βαπτίζοντα τὴν ψυχὴν δίκης καὶ τιμωρίας εἰκότως ἂν τῆς ἀνωτάτω τυγχάνοι. **177.** λέγει δ’ ἐξῆς ὅτι “ἔθετο κύριος ὁ θεὸς σημεῖον τῷ Κάιν, τοῦ μὴ ἀνελεῖν αὐτὸν πάντα τὸν εὐρίσκοντα” (Gen. 4, 15)· καὶ τί τὸ σημεῖόν ἐστιν, οὐ δεδήλωκε, καίτοι γε εἰωθῶς τὴν ἑκάστου φύσιν διὰ σημείου δεικνύναι, ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ τὴν ῥάβδον μεταβαλὼν εἰς ὄφιν καὶ τὴν χειρὰ Μωυσέως εἰς χιόνος ἰδέαν καὶ τὸν ποταμὸν εἰς αἷμα. **178.** μήποτ’ οὖν αὐτὸ τοῦτο σημεῖόν ἐστι τῷ Κάιν τοῦ μὴ φονευθῆναι τὸ μηδέποτε ἀναιρεθῆναι οὐ γὰρ θάνατον αὐτοῦ διὰ πάσης τῆς νομοθεσίας δεδήλωκεν αἰνιττόμενος ὅτι, ὥσπερ ἡ μεμυθευμένη Σκύλλα, κακὸν ἀθάνατόν ἐστιν ἀφροσύνη, ἰ τὴν μὲν κατὰ τὸ τεθνᾶναι τελευτὴν οὐχ ὑπομένουσα, τὴν δὲ κατὰ τὸ ἀποθνήσκαι πάντα ἐνδεχομένη τὸν αἰῶνα. εἴθε μέντοι συμβαίνοι τάναντία, ὡς ἐκποδῶν τὰ φαῦλα ἀναιρεῖσθαι παντελῆ φθορὰν ὑπομένοντα· νῦν δ’ αἰεὶ ζωπυρούμενα τὴν ἀθάνατον ἐγκατασκήπτει νόσον τοῖς ἅπαξ πρὸς αὐτῶν ἀλοῦσιν.